

ISTORINĖS ATMINTIES FENOMENAS PIRMOSIOS XX A. PUSĖS RAŠYTOJŲ KŪRYBOJE: FABIJONO NEVERAVIČIAUS ISTORINIAI ROMANAI LIETUVIŲ IR LENKŲ LITERATŪROS KONTEKSTE¹

Vaiva Narušienė

Lietuvos istorijos institutas

Straipsnyje analizuojami Fabijono Neveravičiaus istoriniai romanai Blaškomos liepsnos (1936) ir Erškėčiai (1937) pirmosios XX amžiaus pusės lietuvių ir lenkų istorinės literatūros (prozos ir dramaturgijos) kontekste, susitelkiant į istorinės atminties problemą. Pasitelkiant kolektyvinės atminties teoriją, mėginama atskleisti rašytojo požiūrį į istoriją, jo atstovaujamas idėjas ir vertybes, taip pat stengiamasi paaiškinti jo pateikiamų idėjų ir vertinimų kilmę bei nustatyti, kuriai istorinei atminčiai – lenkiškai ar lietuviškai – šios idėjos ir vertinimai priskirtini.

Įvadas

Pastaruosiu metu Lietuvoje vis daugiau dėmesio sulaukia istorinės (kolektyvinės) atminties tyrimai, tiesa, daugiausiai atliekami istorikų², o ne literatūrologų³, nors

literatūra, būdama viena iš šios atminties perdavimo formų⁴, kaip tik atskleidžia ne tik rašytojo, bet ir visuomenės turimą praeities įsivaizdavimą, o kartu ir jos vertybes bei tapatybės apibrėžtį. Taip nutinka todėl, kad literatūros kūrinys perteikiamą individualią rašytojo istorinę atmintį visada lemia visuomenės, kuriai tas rašytojas priklauso, kolektyvinė atmintis, kitaip tariant,

¹ Šis straipsnis parašytas vykdant podoktorantūros stažuotę, finansuojamą pagal Europos Sąjungos struktūrinių fondų įgyvendinamą projektą „Podoktorantūros (post doc) stažuotėių įgyvendinimas Lietuvoje“.

² Čia paminėsime tik keletą per pastaruosius pora metų išleistų darbų: *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas*, red. A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potašenko, Vilnius: VU leidykla, 2009; *Kultūrologija 18: Istorinės vietos, atmintys, tapatumai*, sud. V. Berenis, Vilnius: LKTI, 2010; D. Baronas, D. Mačiulis, *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda*, Vilnius: VDA leidykla, 2010; *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, red. A. Nikžentaitis, Vilnius: LII leidykla, 2011.

³ Iš pastarųjų galima nurodyti Rūtos Eidukevičienės atliekamus vokiečių ir austrų literatūros tyrimus: „(Re) konstruktion der Vergangenheit im neuen deutschen Familienroman (unter besonderer Berücksichtigung des

Romans „Die mittagsfrau“ Von Julia Franck)“, *Literatūra: mokslo darbai* 50, 2008, 35–46; „Die Dialektik von Vergessen und Erinnern in Arno Geigers Roman „Es geht uns gut““, *Triangulum: Germanistisches Jahrbuch 2008 für Estland, Lettland und Litauen*, 2009, 57–75; „Lietuvos istorijos ir istorinės atminties tematizavimas naujausioje Austrų literatūroje“, *Darbai ir dienos* 56, 2011, 9–33. Iš lietuvių literatūrai skirtų tyrinėjimų paminėtina Gitanos Notrimaitės monografija *Atminties imperatyvai. Lietuvos istorijos mitologinimas Juditos Vaičiūnaitės ir Sigito Gedos poezijoje*, Vilnius: LLTI leidykla, 2010.

⁴ J. Assmann, „Pamięć zbiorowa i tożsamość kulturowa“, *Borussia* 29, 2003, 13–14.

visuomenės atminties rėmai⁵. Kolektyvinė atmintis – tai nuolat kintantis visuomenės ar jos grupės praeities įsivaizdavimas, kurį individai kuria iš savo įsimintos informacijos, kuri yra suprantama, atrenkama ir perkuriama pagal tos visuomenės kultūros standartus ir pasaulėžiūros įsitikinimus⁶. Kolektyvinė atmintis yra neatsiejama nuo kolektyvinės tapatybės ir politinės legitimacijos: ji reiškia ne tik panašų visuomenės narių praeities suvokimą, tačiau teikia vienybės ir savitumo pojūtį, perduoda tam tikras visuomenei svarbias vertybes ir elgsenos pavyzdžius⁷, taip pat leidžia pagrįsti ir įtvirtinti esamą visuomeninę ir politinę santvarką. Anot kolektyvinės atminties teorijos kūrėjo Maurice'o Halbwachso, visuomenė gali gyvuoti tik tada, jei jos institucijos remiasi stipriais kolektyviniais tikėjimais⁸, todėl istorinė atmintis tampa svarbia visuomeninės ideologijos kūrimo priemone. Kiekviena valstybė kuria savo atminties politiką, kuria siekia konsoliduoti savo visuomenę, sustiprinti jos tapatybę ir nukreipti ją norima linkme.

Visuomenė ne tik renkasi, ką atsiminti, bet ir stengiasi išstumti iš savo atminties viską, kas galėtų skirti individus, atitolinti grupes vieną nuo kitos, ir kiekviename laikotarpyje vis iš naujo pertvarko savo

atsiminimus, kad juos priderintų prie kintančių sąlygų⁹. Kadangi atminties pavidalą lemia ne praeitis, bet dabartis ir orientacija į ateitį¹⁰, iš praeities iškeliami tai, kas būtent tuo metu visuomenei yra svarbu. Istorinės praeities sudabartinimas gali įgauti „didžiojo naratyvo“ statusą. Taip atsitinka tuomet, kai nustojama abejoti jo autoritetu, jis ima vyrauti visuomenėje ir kartu suformuoja traukos lauką, kuris pajėgus integruoti skirtingus istorinio sudabartinimo elementus¹¹. Socialinę galią įkūnijantys visuomenėje dominuojantys istoriniai pasakojimai, vadinami „didžiaisiais pasakojimais“, arba metanaratyvais, panašiai kaip ir mitiniai pasakojimai, siedami praeitį su dabartimi, skatina kultūrinės priklausomybės ir tapatybės jausmą¹². Šie istoriniai pasakojimai jungia mokslinius tyrimus su visuomenės istorinės sąmonės vaizdiniais ir visuomet turi emocinį ir ideologinį krūvį. Kitaip tariant, metanaratyvai yra tam tikros ideologinės paradigmos, padedančios kurti kolektyvinę tapatybę. Rašytojai, kaip ir dauguma visuomenės narių, dažniausiai patenka į „didžiųjų pasakojimų“ įtakos lauką, perimdami jų idėjas ir vertybes, kurias perteikia ir savo kūryboje. Tačiau gre-

⁹ *Ten pat*, 206.

¹⁰ Pasak Pierre Nora, istorija visuomet yra rašoma, žvelgiant į ateitį. P. Nora, „Comment écrire histoire de France?“, *Les lieux de mémoire* 2, sous la direction de Pierre Nora, Paris: Quarto Gallimard, 1997, 2231.

¹¹ A. Bumblauskas, „Lietuvos didieji istoriniai pasakojimai ir Vilniaus paveldas“, *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas*, 21.

¹² J. Assmann, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, przekł. A. Kryczyńska-Pham, Warszawa: WUW, 2008, 33; J. Assmann, „Pamięć zbiorowa i tożsamość kulturowa“, *Borussia* 29, 2003, 16.

⁵ M. Halbwachs, *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris: Félix Alcan, 1925, 63.

⁶ B. Szacka, *Czas przeszły, pamięć, mit*, Warszawa: Scholar, 2006, 44.

⁷ Per kolektyvinę atmintį perduodamos grupės gyvenimui būtinos vertybės ir pavyzdžiai, todėl kolektyvinėje atmintyje esančios istorinės asmenybės yra labiau suvokiamos kaip tam tikrų vertybių nešėjos. Tas pats pasakytina ir apie įvykius, kurie tampa laikysenų ir elgsenų pavyzdžiais, visuomenei svarbių vertybių simboliais. *Ten pat*, 94.

⁸ M. Halbwachs, 210.

ta dominuojantiems atminties diskursams padedančių meninių tekstų kartais pasitaiko mėginimų pateikti alternatyvią atminties versiją, kvestionuojančią nusistovėjusį požiūrį į praeitį¹³. Dviejų skirtingų pasakojimų apie praeitį susidūrimas visuomet reiškia ne tik skirtingų istorijos interpretacijų, bet ir idėjų bei vertybių, kurias atsieneša tie pasakojimai, priešpriešą. Čia atsiranda erdvė lyginimui, atskleidžiančiam to meto visuomenės turimą savo istorijos ir tapatybės suvokimą, vertybines ir idėjines nuostatas, politines orientacijas, valstybės atminties politiką, „didžiuosius pasakojimus“, literatūrinę ir kultūrinę tradiciją, taip pat individo pastangas pasipriešinti šiems atminties rėmams ir kurti savo pasakojimą apie praeitį, kartu teigiant savas vertybes ir tapatybės sampratą.

Žvelgiant į lietuvių literatūrą, kaip vienas iš įdomiausių bandymų kitaip pažvelgti į Lietuvos istoriją, išskyla mažai žinoma tarpukario rašytojo Fabijono Neveravičiaus (1900–1981) kūryba, kurioje jis pamėgino pateikti skirtingą nuo „didžiojo pasakojimo“ istorinės atminties versiją, apie kurią bus kalbama šiame straipsnyje.

Pirmiausia derėtų kelis žodžius pasakyti apie patį Neveravičių, kuris iš kitų to meto autorių išsiskiria visų pirma savo bajoriška kilme ir neįprasta literatūrinės karjeros pradžia, kai po nepavykusio 1934 metų birželio 7 dienos perversmo priverttas palikti karinę tarnybą Lietuvos kariuomenės kapitonas Neveravičius atsidėjo literatūriniam darbui. 1938 metais įstojo į

Lietuvos rašytojų sąjungą proga „Literatūros naujienose“ prisistatydamas skaitytojams, jis pabrėžė savo karinius pasiekimus ir bajoriškumą, sujungiantį buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečio savimonės ir moderniosios lietuviybės dėmenis:

Gimiau 1900 m. liepos mėn. 19 d. Raseinių apskr., Nemakščių v. Pužų dvare, pasiturinčioje žemaičių bajorų šeimoje. Pirmieji kylančios sąmonės metai bėgo keistame atbundančios lietuviškos dvasios ir mickevičiškai senkivičiškos ideologijos kratinyje su geroku polinkiu į jaunosios Lietuvos pusę.¹⁴

Rašytojo bajoriška savimonė ir jo vaikystėje bei jaunystėje patirta lenkiškos kultūros bei literatūros įtaka, kartu perimant ir tam tikrus lenkų istorinės atminties momentus, yra vienas iš raktų į jo kūrybos kitoniškumą.

Neatsitiktinai Neveravičiaus literatūrinio darbo pradžia taip pat susijusi su lenkų literatūra: 1935 metais jis debiutavo žymaus lenkų prozininko Stefano Žeromskio romano *Nuodėmės istorija* vertimu. Tais pačiais metais išėjo ir jo paties plunksnai priklausantis psichologinis romanas *Dienos ir naktys*, kurio pavadinimas taip pat siejamas su tuo metu itin garsiu Marijos Dąbrowskos romanu *Naktys ir dienos* (1931–1934). Per savo literatūrinę karjerą rašytojas išleido penkias prozas knygas¹⁵ ir septynis užsienio autorių, daugiausia

¹⁴ F. Neveravičius, „Autobiografija“, *Literatūros naujienos* 1, 1938, 5.

¹⁵ *Dienos ir naktys*, Kaunas: Sakalas, 1935; *Blaškomos liepsnos* 1–2, Kaunas: Pažanga, 1936; *Erškėčiai* 1–2, Kaunas: Spaudos fondas, 1937; *Palaimintas juokas*, Kaunas: Spaudos fondas, 1938; *Dienovidžio suteimos*, Kassel-Mattenberg, Aistia, 1949.

¹³ J. Kaląžny, „Kategoria pamięci zbiorowej w badaniach literaturoznawczych“, *Kultura współczesna* 3, 2007, 98.

lenkų romanų vertimus¹⁶. Iš šios kūrybos mus labiausiai domina vertingiausia jos dalį sudarantys istoriniai romanai *Blaškomos liepsnos* (1936) ir *Erškėčiai* (1937), sulaukę plataus atgarsio ano meto spaudoje. Po karo Neveravičiaus, kaip ir daugelio emigracijon pasitraukusių rašytojų, kūryba Lietuvoje buvo pamiršta ir vėl prisiminta tik atgavus nepriklausomybę, kai iš naujo buvo atrandami išeivijos kūrėjai. 1990 m. pasirodė *Blaškomų liepsnų* fotografuotinis leidimas, *Literatūroje ir mene* buvo išspausdintas nebaigto istorinio romano *Gulbių sala* fragmentas¹⁷. Recenzuodamas *Blaškomas liepsnas*, Rimantas Skeivys pasidžiaugė rašytojo sugrįžimu į lietuvių literatūrą ir paragino išleisti jo raštus, plačiau supažindinsiančius skaitytojus su jo kūryba¹⁸, tačiau šis pasiūlymas liko be atsako, o Neveravičiaus kūriniai netapo nei labiau žinomi, nei skaitomi. Nesusidomėjo jais nė literatūrologai. Vienintelis Giedrius Viliūnas ėmėsi rimtesnių Neveravičiaus istorinės prozos tyrimų, susitelkdamas ties neįprastu lietuvių literatūroje bajorų gyvenimo vaizdavimu ir rašytojo bajoriškosios savimone klausimais¹⁹, tačiau palikdamas

nuošalėje mums rūpimas istorinės atminties problemas. Be to, aptardamas Neveravičiaus kūrinius, Viliūnas iš esmės apsiribojo lietuvių prozos kontekstu, tik šiek tiek paliesdamas *Blaškomų liepsnų* panašumo su Žeromskio romanu *Pelenai* klausimą. Neveravičiaus romanai yra įdomūs būtent tuo, kad remiasi tiek lietuviškąja, tiek lenkiškąja literatūrine tradicija ir istorine atmintimi, savitai jungdami skirtingos kilmės idėjas. Todėl norint geriau suvokti idėjinius ir teminius rašytojo pasirinkimus, jo patirtas įtakas, taip pat jo kūrinių vertę ir originalumą, būtinas ne tik lietuviškas, bet ir lenkiškas kontekstas.

Taigi šio straipsnio tikslas yra pristatyti Neveravičiaus istorinę kūrybą pirmosios XX amžiaus pusės lietuvių ir lenkų istorinės literatūros (prozos ir dramaturgijos) kontekste, susitelkiant į istorinės atminties problemą, atskleidžiant rašytojo požiūrį į istoriją, jo atstovaujamas idėjas ir vertybes, taip pat pamėginti paaiškinti jo pateikiamų idėjų ir vertinimų kilmę, stengiantis nustatyti, kuriai istorinei atminčiai – lenkiškai ar lietuviškai – šios idėjos ir vertinimai priskirtini. Tiriant istorinės atminties problemą šio rašytojo kūryboje, bus remiamasi lietuvių ir lenkų istorikų, literatūros tyrėjų, taip pat kolektyvinės atminties teoretikų Maurice'o Halbwechs'o²⁰, Jano Assman-

¹⁶ S. Žeromski, *Nuodėmės istorija* 1–3, Kaunas: Sakalas, 1935; W. Reymont, *Kaimiečiai* 1, Kaunas: Sakalas, 1937, t. 2, 1938; L. Wallace, *Ben Huras*, Kaunas: Sakalas, 1938; J. Kurek, *Gripas siaučia Napravoje*, Kaunas, 1938; W. Reymont *1794 metai: Paskutinysis Respublikos seimas*, Kaunas: Žinija, 1939; L. Tolstojus, *Ana Karenina* 1, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1941 (antrąjį romano tomą, išleista 1943 m., išvertė Pranas Povilaitis); G. Orwell, *Gyvulių ūkis*, Londonas: Nida, 1952.

¹⁷ F. Neveravičius, „Gulbių sala“, *Literatūra ir menas* 6, 1990, 1, 8–10.

¹⁸ R. Skeivys, „Nenuneštas vėjo“, *Metai* 5, 1991, 179.

¹⁹ G. Viliūnas, *Lietuvių istorinis romanas*, Vilnius: Mokslas, 1992, 78–89; 196; *To paties*, „Paslaptinga

sala“, *Literatūra ir menas* 6, 1990, 8; *To paties*, „Fabijonui Neveravičiui iš užmaršties sugrįžtant“, *Aitvarai* 2, 1991, 83; *To paties*, „Bajoras tarpukario Lietuvoje. Fabijono Neveravičiaus gyvenimas ir kūryba“, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 8, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 365–384.

²⁰ M. Halbwechs, *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris: Félix Alcan, 1925.

no²¹, Pierre Nora²² bei atminties problematiką tiriančių lenkų sociologų Barbaros Szackos²³, Tadeuszo Kwiatkowskio²⁴, Andrzejaus Szpocińskiego²⁵, Lecho Nijakowskio²⁶, Sławomiro Kapralskio²⁷, literatūrologės Lidijos Burskos²⁸ ir kitų mokslininkų naujausiais darbais. Atliekant tokį tyrimą, itin svarbus tarpdiscipliniškumas, sujungiantis literatūrologijos, istorijos, politinės minties istorijos ir sociologijos mokslų žinias ir leidžiantis plačiau pažvelgti į tiriamus reiškinius ir geriau atskleisti priežastinius jų ryšius.

Istorinė atmintis tarpukario lietuvių istorinėje literatūroje

Fabijono Neveravičiaus istoriniai romanai pasirodė ketvirtajame XX a. dešimtmetyje, kurį galime laikyti lietuvių istorinės literatūros aukso amžiumi. Iki tol menkai

tesidomėję šiuo žanru, per šį laikotarpį rašytojai sukūrė daugiau nei tris dešimtis istorinių romanų, apysakų ir dramų. Tokį didelį istorinių kūrinių derlių pirmiausia galima sieti su tuo metu išgyvenamu bendru kultūrinio bei literatūrinio gyvenimo pakilimu ir padidėjusiu visuomenės literatūros poreikiu²⁹.

Kitą svarbų akstiną rašyti istorinius kūrinius davė Vytauto Didžiojo jubiliejinių 1930 metų kampanija, paskatinusi visuomenės domėjimąsi savo praeitimi. Ši kampanija tapo reikšminga Smetonos režimo vykdomos atminties politikos dalimi, kurios tikslas buvo per bendrą garbingos praeities prisiminimą suvienyti visuomenę, sustiprinti jos kolektyvinės tapatybės jausmą, pateikti jai siektinas vertybes ir pavyzdžius, kartu įtvirtinti esamą politinę tvarką ir visuomenės lojalumą jai³⁰. Atliekant šį darbą, atsakingas vaidmuo teko ne tik istorikams, bet ir meno kūrėjams, kurių istorinės tematikos kūriniai dėl savo emocinių ir estetinių savybių buvo gerokai paveikesni istorinės atminties nešėjai nei istorikų darbai. Norėdamas paskatinti dailiosios literatūros kūrėjus imtis istorinių temų, tais pačiais metais Vytauto Didžiojo komitetas paskelbė šiam kunigaikščiui skirto literatūrinio kūrinio konkursą, kuriam pasibaigus, 1932 metais komiteto lėšomis buvo išleisti keturi komisijos atrinkti kūriniai³¹,

²¹ J. Assmann, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*. Przekł. A. Kryczyńska-Pham, Warszawa: WUW, 2008; Assmann J. *Pamięć zbiorowa i tożsamość kulturowa Borussia*, 2003, Nr. 29, 11–16.

²² *Les lieux de mémoire*, sous la direction de Pierre Nora, Paris: Quarto Gallimard, 1997, 3 tomes: *La République* (1 vol., 1984), *La Nation* (3 vol., 1987), *Les France* (3 vol., 1992).

²³ B. Szacka, *Czas przeszły, pamięć, mit*, Warszawa: Scholar, 2006.

²⁴ P. T. Kwiatkowski, *Pamięć zbiorowa społeczeństwa polskiego w okresie transformacji*, Warszawa: Scholar, 2008.

²⁵ A. Szpociński, P. T. Kwiatkowski, *Przeszłość jako przedmiot przekazu*, Warszawa: Scholar, 2006; A. Szpociński, „Miejsca pamięci“, *Borussia* 29, 2003, 17–23.

²⁶ L. M. Nijakowski, *Polska polityka pamięci*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, 2008.

²⁷ S. Kapralski, „Pamięć, przestrzeń, tożsamość. Próba refleksji teoretycznej“, *Pamięć, przestrzeń, tożsamość*, Warszawa: Scholar, 2010, 9–46.

²⁸ L. Burska, *Kłopotliwe dziedzictwo. Szkice o literaturze i historii*, Warszawa: IBL, 1998.

²⁹ G. Viliūnas, *Literatūrinis gyvenimas Nepriklausomoje Lietuvoje*, Vilnius: Alma littera, 1998, 68.

³⁰ L. M. Nijakowski, *Polska polityka pamięci*, 49.

³¹ Nors nė vienam iš vienuolikos pateiktųjų konkursui kūrinių komisija premijos neskyrė, tačiau pripažino vertais išleisti Antano Vienuolio romaną *Kryžkelės* bei Sergijaus Minclovo *Daina apie sakalą*, taip pat Vlodo Bičiūno pjesę *Žalgiris* ir Stasio Lauciaus poemą *Vytauto karžygiai*. Žr. Viliūnas, 73.

o komisijos atmesta Balio Sruogos drama *Milžino paunksmė* išspausdinta už privačias lėšas. Atliepdami padidėjusį istorinės literatūros poreikį, rašytojai ir vėlesniais metais pateikdavo skaitytojams po kelis prozos ir dramos kūrinčius.

Savo istoriniuose kūrinuose autoriai atspindėjo lietuvių istorijos „didžiajame pasakojime“ pateikiamą požiūrį į Lietuvos istoriją ir jos tarpsnius, parentą dviem kolektyvinės atminties projekcijomis, kurių viena buvo nukreipta į valstybingumo istoriją ir akcentavo ikiunijinį LDK istorijos tarpsnį. Anot Antano Kulakausko, 1918 metais atkurta „Lietuvos valstybė idėjiškai buvo siejama su LDK istorija iki Liublino unijos, pabrėžiant LDK lietuviškąsias šaknis, ieškant lietuviškumo LDK istorijoje, t. y. remiantis faktu, kad LDK politinį branduolį sudarė etniškai lietuviškos žemės, o jos elito daugumą – lietuvių kilmės žmonės“³². Kita istorinė projekcija orientavosi į lietuvių tautos istoriją, susitelkdama ties atgimimo laikotarpiu ir jo asmenybėmis. Pakludami šioms istorinės atminties projekcijoms, rašytojai savo kūrinčiams dažniausiai rinkosi LDK istoriją iki kunigaikščio Vytauto mirties, po kurios, kaip tikėta, prasidėjęs valstybės irimo ir tautos lenkėjimo laikotarpis, Maironio pavadintas „penketu amžių nakties be aušros“³³. Pasakojimai apie galingą lietuvių valstybę ir didvyriškas jų kovas su kryžiuočiais turėjo skatinti tautinės savi-

garbos jausmą, pasididžiavimą savo garbinga istorija ir žadinti patriotiškumą³⁴. Kita nemaža kūrinių grupė, priklausanti daugiausiai kairiosios pakraipos rašytojų plunksnai, vaizdavo 1863 metų sukilimą ir po jo sekusius jau tautinio atgimimo epochai priskiriamus įvykius: knygnešių žygius, Kražių žudynes, 1905 metų revoliuciją. Taigi lietuvių istorinė literatūra iš esmės iliustravo XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje susiformavusį istorinį metanaratyvą, todėl joje susiklostė selektyvus Lietuvos istorijos vaizdas, kuriam būdingas „lietuviškų“ viduramžių išaukštinimas, po jo žiojėjantis bemaž keturių su puse šimtmečio „užmarštis“ tarpas, apimantis į vėraujančias istorines paradigmas netelpantį Lietuvos ir Lenkijos valstybių suartėjimo ir bendros valstybės gyvavimo laikotarpį, po kurio buvo persikeliama jau į lietuvių tautinio atgimimo laikus.

Būta itin mažai literatūrinių bandymų vaizduoti laikotarpį, įsiterpiantį tarp kunigaikščio Vytauto mirties ir 1863 metų sukilimo. Iš tokių galima paminėti Kazio Plačenio biografinį romaną apie Antaną Strazdą *Pulkim ant kelių* (1936), Antano Vienuolio dramą *1831 metai* (1937) ir kelias Balio Sruogos dramas, kurių dauguma parašytos jau penktajame dešimtmetyje: *Radvila Perkūnas* (1935), *Apyaušrio dalia* (1941), vaizduojanti Šiaulių ekonomijos valstiečių 1769 metų sukilimo įvykius, taip pat 1944 metais parašyta ir po karo išleista drama *Kazimieras Sapiega* (1947) ir nebaigta *Barbora Radvilaitė* (1946). Balys

³² A. Kulakauskas, „Nuo Didžiosios Kunigaikštystės iki respublikos: Lietuvos etnopolitinės raidos XIX a. bruožai“, *Kultūros barai* 1, 1995, 59.

³³ Maironis, *Jaunoji Lietuva*, Kaunas: S. Banaičio spaustuvė, 67.

³⁴ J. Keliuotis, „Vytauto Didžiojo vardu paženklinta literatūra“, *Naujoji Romuva* 34–35, 1932, 721.

Sruoga buvo vienas iš nedaugelio tarpukario rašytojų, pamėginusių kvestionuoti „didį istorijos pasakojimą“, kuriame iš esmės buvo atsisakoma XVI–XVIII amžiaus Lietuvos istorijos. Perimdamas iš šio pasakojimo neigiamą minėtojo laikotarpio vertinimą, Sruoga išskėlė būtinybę išsamominti visą savo tautos istoriją su jos pakilimų ir nuopolių momentais, kurių kiekvienas yra savaip vertingas:

Šešioliktojo šimtmečio pabaiga, septynioliktojo pradžia – tarytum žmonių užmirštas ir Dievo apleistas istorijos kampelis. (...) Lietuvos istorijos skirsnis po Liublino unijos (1569) iki mūsų tautos atgimimo – nemėgstamas pas mus toksai. Liūdna ir pikta mums dėl jo. Numojame į jį ranka. Mūsų visas pasididžiavimas pasibaigia Vytautu Didžiuoju. Ir taip savo, pasakytume, istorinį džiaugsmą nutraukdami, mes negalime didžiuotis savo panašumu į su-brendusius...

Teisybė, nuo Liublino unijos iki Lietuvos tautos atgimimo mes valstybiniu mastu maža nežinojome stebinamų laimėjimų. Tačiau negi vieni laimėjimai pagrindžia istoriją; nepaliaujamas, nedalomas gyvenimas – štai jos pagrindas. O heroizmu, pasiryžimu, išverme, tėvynės meile persunktas ir šis ūkanotasis mūsų krašto, mūsų tautos istorijos laikotarpis. Ir šiame laikotarpyje Lietuva patyrė ne tik pralaimėjimus, bet ir pakilimo blykstelėjimų. Lietuva ir šį laikotarpį turėjo daug įžymių, garbingų vyrų, kurių mylėti ir gerbti mes dar neišmokome.³⁵

Sruogos pastanga ieškoti šiame laikotarpyje patrauklių, patriotiškų ir herojiškų asmenybių, siekiant jas gražinti į tautos istorinę atmintį, atliepė Adolfo Šapokos 1932 metais suformuluotą lietuvių istoriografijos programą „raskime lietuvius Lie-

tuvos istorijoje“, kurios vienas iš pagrindinių tikslų buvo išplėsti istorinės atminties rėmus, įsisavinant po Vytauto valdymo sekusius amžius³⁶. Tačiau lietuvių rašytojų tarpe, be Sruogos, atsirado nedaug panorusių apmąstyti į kolektyvinės atminties rėmus neįtelpančius ir literatūros nepaliestus istorijos plotus.

Neveravičiaus *Šešių kartų* romanų ciklas lietuvių ir lenkų literatūroje kontekste

Vienas iš tokių ir buvo Fabijonas Neveravičius, kurio 1936 ir 1937 metais išleisti dvitomiajai romanai *Blaškomos liepsnos* ir *Erškėčiai* savo tematika įsiterpia į „ūkanotąjį“, Sruogos žodžiais tariant, Lietuvos istorijos laikotarpį. Abu šie kūriniai priklauso autoriaus sumanytam *Šešių kartų* ciklui, kuris taip ir liko nebaigtas. Šiame cikle rašytojas ketino pristatyti „tragiškausius mūsų tautos gyvenimo laikotarpius: nuo Nepriklausomybės praradimo ligi jos atgavimo“, atskleisti istorinio priežastingumo dėsnius, „objektyviai parodyti, kaip mūsų tautos viršūnės, bajorija, palaipsniui atsižadėdama gimtos kalbos, Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos tradicijų, per separatistinį XVII amžiaus pabaigos judėjimą, unijinį 1831 metų ir prolenkišką 1863 metų sukilimus, nušvitus lietuviš-

³⁵ B. Sruoga, *Radvila Perkūnas*, B. Sruoga, *Raštai* 2, parengė A. Samulionis, Vilnius: LLTI, 1996, 141–142.

³⁶ „Jei šiandie mūsų jau nepatenkina tėvus gaivinusį legendą apie amžiną herojišką kovą su geležiniais kryžiuočiais, apie gražiąją miškų idiliją, ypatingai aukštas mūsų protėvių moralines vertybes, tai tuo labiau negalime mestis į kitą pusę ir sutikti su svetimšalių pastangomis nuginčyti mūsų tautos reikšmę (NB) jos pačios gyvenimo. Rasti ją – uždavinys mūsų pačių. Kiti mums jos neparodys“. A. Šapoka, „Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje“, *Naujoji Romuva* 21, 1932, 481.

kai Aušrai ir atgimstant Nepriklausomybei, atsidūrė tos nepriklausomybės priešų eilėje“, taip pat nušviesti „raidą lietuviškosios sąmonės, kylant jai iš tautos gelmių, iš amžiais prispaustos liaudies, ir atvedus ligi patriotiškos apoteozės – Nepriklausomybės“³⁷. Pirmajame iš šių romanų aprašomas maždaug 1770–1797 laiko tarpsnis, apimantis visus tris Respublikos padalijimus, Baro konfederatų kovas, Ketverių metų seimą, gegužės trečiosios Konstitucijos priėmimą, Gardino seimą ir Tado Kosciuškos sukilimą, o antrajame – 1831 metų sukilimas. 1938 metais įstojimo į Lietuvos rašytojų sąjungą proga *Literatūros naujienose* pristatydamas skaitytojams savo kūrybą, Neveravičius teigė rašęs dar vieną šio ciklo romaną apie tolimesnį 1831–1856 metų laikotarpį ir svarstęs, ar nevertėtų tarp pirmojo ir antrojo romanų pasakojimų įterpti romano apie Napoleono epochą³⁸. Tame pačiame straipsnyje savo *Šešias kartas* rašytojas pavadino ne istorinių romanų ciklu, bet „dviejų šeimų – bajoriškos ir baudžiauninkų šeimos kronika“, tuo parodydamas savo užmojų prozos kūriniais papasakoti Lietuvos istoriją.

Neveravičiaus romanų ciklas dėl sumanymo platumo – siekio nuosekliai pa-vaizduoti ilgą ir dramatišką XVIII amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios Lietuvos istorijos tarpsnį – yra išskirtinis lietuvių istorinėje literatūroje. Giedrius Viliūnas savo monografijoje apie lietuvių istorinį romaną *Šešias kartas* gretina su kito bajoriškos kilmės rašytojo Vlodo Butlerio penkių dalių

Serija romanų iš lietuvių gyvenimo 1863 metais į Sibirą ištremto (1929–1939)³⁹. Tačiau Butlerio romanus vargiai galima laikyti istoriniais, todėl toks gretinimas šiuo atveju nėra pakankamai pagrįstas, o kitų panašių romanų ciklų pirmosios XX amžiaus pusės lietuvių istorinėje literatūroje nėra. Tokie istoriniai ciklai, atskleidžiantys ištisos epochos paveikslą, buvo nereti lenkų literatūroje. *Šešios kartos* teminiu požiūriu taip pat pritampa prie lenkų istorinės atminties ir ją atspindinčios literatūros, kurioje nuo XIX amžiaus buvo intensyviai apmąstomas valstybės žlugimo ir bandymų ją atkurti laikotarpis. Anot Jaceko Kochanowicziaus, „sukilimai ir kovos buvo beveik pagrindinė medžiaga, iš kurios buvo kuriamas tautinės tapatybės mitas“⁴⁰. Čia galima išvardyti bent kelis Neveravičiaus aprašomą laikotarpį atitinkančius romanų ciklus: visų pirma pagal šeimos kronikos principą parašytą Jozefo Ignaco Kraszewskio romaną *Klajūnai* (1868–1870), kuriame vaizduojamas bajoriškos Plutų šeimos gyvenimas Baro konfederatų kovų, Kosciuškos sukilimo, Dąbrowskio legionų bei 1831 metų sukilimo laikais, parodant, kaip kiekviena šios šeimos karta aukojasi tėvynės labui⁴¹. Kraszewskio romanas savo aprašomu laikotarpiu visiškai atitinka *Blaškomose liepsnose* ir *Erškėčiuose* vaizduojamus įvykius, išskyrus tarp šių dviejų

³⁹ G. Viliūnas, *Lietuvių istorinis romanas*, 87–88.

⁴⁰ J. Kochanowicz, „Powstanie i chłopci. Cztery interpretacje“, *Kościuszko – powstanie 1794 r. – tradycja*, red. J. Kowecki. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1997, 81.

⁴¹ Cz. Klak, „Kariera tematu listopadowego w polskiej prozie fabularnej“, *Dziedzictwo powstania listopadowego w literaturze polskiej*, red. Z. Sudolski, Warszawa: Wydawnictwo UW, 1986, 430.

³⁷ F. Neveravičius, „Autobiografija“, *Literatūros naujienos* 1, 1938, 5.

³⁸ *Ten pat*.

romanų žiojėjančių laiko tarpą, kurį Neveravičius taip pat žadėjo užpildyti. Didelį, bet ne iki galo įgyvendintą ciklą, apimantį epochą nuo Napoleono karų iki 1863 m. sukilimo, XIX ir XX amžių sandūroje buvo sumanęs ir Neveravičiaus verstas autorius Stefanas Žeromskis. Savo istoriniuose kūrinuose jis siekė parodyti, kaip XIX amžiaus kovose užgimė vertybės ir idėjos, leidusios išlikti valstybę praradusiai lenkų tautai⁴². Kalbant apie tarpukario lenkų literatūrą, paminėtina Tadeuszo Kudlińskiego dilogija *Laisvės raudonis* (1937) ir *Kerai* (1938) apie Kosciuškos sukilimą ir Napoleono karus, Stanisława Szpotańskiego šešių romanų ciklas *Be saulės*, apimantis 1830–1864 metus, taip pat Waclawo Berento trilogija *Srové* (1934), *Diogenas su kontušu* (1937) ir *Vadų saulėlydis* (1939), pristatanti periodą nuo Stanislovo Augusto epochos iki 1830–1831 m. sukilimo.

Lietuvių istorinės literatūros kontekste Neveravičiaus romanų ciklas išsiskiria ne tik savo aprašoma epocha, bet ir tuo, kad jame daugiausia dėmesio skiriama bajorijos gyvenimui, o valstiečių personažai lieka antrame plane. Galima numanyti, kad tolesnėse suplanuotose romanų ciklo dalyse valstiečiams būtų tekęs svarbesnis vaidmuo, parodytant po baudžiavos panaikinimo pasikeitusį jų statusą visuomenėje, padidėjusį tautinį ir visuomeninį sąmoningumą bei aktyvumą, tačiau išleistuose romanuose dominuoja bajorai. Šiuo atžvilgiu Neveravičiaus romanai vėlgi atitinka lenkų literatūrinėje tradicijoje susiklosčiusį bajorų ir valstiečių pasiskirstymą, kurį,

anot Januszo Tazbiri, nulėmė lemiamo bajorijos luomo vaidmens to meto istoriniuose įvykiuose ir visuomeniniame gyvenime suvokimas:

Istorinio romano herojus visų pirma buvo bajoriškoji tauta. (...) Savaiame suprantama, kad romanas kaip literatūros žanras, atsigręžęs į bajoriškos valstybės praeitį, turėjo parodyti būtent šio luomo reikšmę. Jis pasakojo apie didžiuosius istorijos įvykius, kuriuose būtent bajorija vaidino blogą arba gerą, tačiau lemiamą vaidmenį. Dar svarbesnė priežastis buvo ta, jog rašymas apie bajoriją suteikė galimybę pa-vaizduoti ginkluotas kovas, kurioms tiek prieš valstybės padalijimus, tiek tautinių sukilimų metu taip pat vadovavo bajorija.⁴³

Tik XIX–XX amžių sandūroje po truputį imta išryškinti valstiečių vaidmenį lenkų tautos kovoje už laisvę⁴⁴, kaip antai Stefano Žeromskio apysakoje *Apie klajūną kareivį* (1898), romane *Pelenai* (1902) ar Władysława Reymonto romane *1794 metai*. Tokia tendencija pastebima ir Neveravičiaus romanuose, ypač antrajame iš jų.

Lietuvių istorinėje prozoje bajoriškoji tradicija, be Neveravičiaus, bemaž neturėjo savo sekėjų, tik dramaturgijoje būta negausių bandymų į pagrindinius herojus iškelti bajorus, kaip kad Balio Sruogos dramose *Radvila Perkūnas*, *Kazimieras Sapiega*, *Barbora Radvilaitė* arba Antano Vienuolio dramoje *1831 metai*. Tačiau ir

⁴³ J. Tazbir, „Historia w powieści.“, *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, red. J. Bachórz i A. Kowalczykowa, Wrocław: Ossolineum, 2002, 339. (Vert. V. N.)

⁴⁴ J. Detko, „Świadomość społeczno-narodowa chłopów w świetle powieści lat 1864-1939. Zarys problematyki“, J. Detko, K. Dunin-Wąsowicz, *Współczesnicy narodowej sprawy. Proza polska o udziale chłopów w powstaniu styczniowym i dojrzeniu jego narodowej świadomości*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1973, 217–218, 230–232.

⁴² Burska, 47.

joje greta pagrindinės herojės bajoraitės Emilijos Pliateraitės lygiai svarbų vaidmenį atlieka jos mylimasis valstietiškos kilmės sukilėlis Antanas Stauskas, nenusileidžiantis jai savo asmenybės jėga ir žygiais. Kituose lietuvių autorių istoriniuose kūrinuose, aprašančiuose jau sausio sukilimą, svarbiausią vietą užima valstietiški personažai ir jų kova su bajorija, parodant šią kaip savo kilme, kalba, kultūra ir interesais priešišką lietuvių valstietijai. Tokių valstiečių ir bajorų traktavimą lietuvių literatūroje nulėmė iš dominuojančio istorinio naratyvo perimta etnolingvistiniu kriterijumi pagrįsta lietuviškumo samprata ir iš jos išplaukiantis lietuviškumo tapatinimas su valstietišku, kartu suvokiant bajoriją kaip luominiu, kalbiniu, tautiniu ir politiniu požiūriu atskilusią nuo lietuvių tautos⁴⁵. Antai Neveravičiaus *Erškėčių* recenzentas šitaip aiškino bajorų ir jų istorijos nepopuliarumą bei valstietiško personažų dominavimą lietuvių literatūroje:

Laikotarpis po Liublino unijos iki šiol mūsų literatūrai temų mažai tebuvo davęs. Mat, anos epochos bajorai vis labiau ėmė lenkėti ir dėl to Lietuvai mirė. Dabartinė Lietuva atgimė iš apačios, iš liaudies. Todėl Lietuvos rašytojai daugiausia vaizdavo baudžiauninkus, valstiečius.⁴⁶

⁴⁵ Anot Antano Alekno, lietuvių bajorija, dalyvaudama politiniame Abiejų Tautų Respublikos gyvenime, atskilo nuo lietuvių tautos ir prisiliejo prie lenkų tautos: „Bajoriškai-lenkiškoji politika privedė lietuvių tautą prie suskilimo. Bajorai atsiskyrė nuo savo tautos ne tikai teisėmis, bet ir kalba. Daugelis jų visai užmiršo savo tėvų kalbą, ėmė gyventi vien lenkų idealais. Bendros valstybės griuvimo nelaimės, pastangos atgauti nepriklausomybę, stipino lietuvių bajoruose lenkiškąjį patriotizmą“. A. Alekna, *Lietuvos istorija. Antroji praplatintoji laida*, Tilžė: J. Reylenderio spaustuvė, 1923, 200.

⁴⁶ A. Kr., „F. Neveravičius, *Erškėčiai*“, *Židinys* 2, 1938, 274.

Tad *Šešių kartų* ciklo romanuose vaizduodamas lietuvius bajorus ir išskeldamas jų reikšmę bei nuopelnus savo kraštui, Neveravičius kartu siūlė etnolingvistinio tautinės tapatybės apibrėžimo alternatyvą, artimą LDK piliečio ar krajovco sampratai. Kitaip tariant, pateikdamas „nekonvencionalią“ Lietuvos istorijos versiją⁴⁷, rašytojas kartu pateikė ir ją atitinkančias vertybes ir tapatybės apibrėžtį, kuri, kaip matysime, buvo sutikta nepalankiai.

Paskutinysis LDK gyvavimo laikotarpis *Blaškomose liepsnose*

Aptarus pagrindinius Neveravičiaus sumanyto *Šešių kartų* ciklo bruožus lietuvių ir lenkų literatūrų kontekste, vertėtų apsispręsti ties kiekvienu iš šių romanų ir pamėginti atskleisti autoriaus požiūrį į pateikiamus istorinius įvykius bei jo santykį su istorine atmintimi. Pirmiausia reikia pasakyti, kad *Blaškomose liepsnose* vaizduojami įvykiai – Baro konfederatų kovos, Abiejų Tautų Respublikos padalijimai ir Kosciuškos sukilimas – lietuvių istorinėje literatūroje, priešingai nei lenkų, nebuvo įliteratūrinti. Čia tik iš dalies tiktų paminėti Balio Sruogos dramą *Apyaušrio dalia* apie 1769 metų Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimą, kurioje minimos, bet nevaizduojamos Baro konfederatų kovos. Žvelgiant į lenkų literatūrą, tiek teminiu, tiek stilistiniu požiūriu Neveravičiaus romanas greitinamas su Stanisławo Reymonto trilogija *1794 metai* (1913–1918), kurios pirmąją

⁴⁷ E. Domańska, *Historie niekonwencjonalne. Refleksja o przeszłości w nowej humanistyce*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2006, 13.

dalį *Paskutinysis Respublikos seimas* jis buvo išvertęs į lietuvių kalbą, tad šis kūrinys jam buvo gerai žinomas, tai rodo ir nemažai panašumų, apie kuriuos netrukus kalbėsime.

Rašydamas savo romaną, Neveravičius siekė kuo tiksliau atkurti epochos paveikslą, todėl gilinosi į istorinius veikalus, anuometinių įvykių liudininkų laiškus, knygoje panaudojo autentiškų ano meto dainų⁴⁸. Ištikimybė istoriniams šaltiniams ir pasitikėjimas istoriografijos darbais, traktuojant juos kaip pagrindinę grožinio kūrinio medžiagą, būdingas XIX amžiaus lenkų istorinei literatūrai, kuri kūrė vaizduojamo praeities pasaulio realumo iliuziją, smulkmeniškai atkurdamą istorinį koloritą⁴⁹. Anot Marijos Olszewskos, „savo kūriniuose rašytojai mėgino perteikti chronologines įvykių sekas. (...) stengėsi atkurti „didžiosios istorijos“ esmę, konstruodami linijinį, vientisą, koherentišką, tvarkingą pasakojimą, pagrįstą visuminiu, vientisu pasaulio matymu ir susijusį su istorijos kaip interpretuojančio pasakojimo koncepcija“⁵⁰. Todėl jų istoriniuose kūriniuose vaizduojama praeitis yra struktūrizuota, susisteminta ir ideologizuota. Būtent toks struktūruotas,

⁴⁸ Pats Neveravičius išvardija šiuos skaitytus veikalus: Józef Grabiec, *Dzieje narodu polskiego*, Eugeniusz Starzewski, *Możnowładztwo polskie na tle dziejów, Szlachta na Litwie* (Wilno, 1872), *Listy Klementyny z Tańskich Hoffmanowej, Sprawa Dominika Pileckiego, Pieśni ziemianina*, Marczewski *Pieśni konfederatów Barskich*. „P. Neveravičiaus pasiaiškavimo žodis: per daug skubus sprendimas“, *Lietuvos žinios* 132, 1936, 5, 7.

⁴⁹ M. J. Olszewska, *Drogi nadziei. Polska powieść historyczna z lat 1876–1939 wobec kryzysu kultury*, Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2009, 91.

⁵⁰ *Ten pat.*

nuoseklus ir ideologizuotas praeities vaizdavimas būdingas ir Neveravičiui.

Blaškomų liepsnų centre yra Žemaitijos bajorų Skirgailų šeimos gyvenimas dramatiškų istorinių įvykių fone. Daugiausia vietos kūrinyje užima bajorų gyvenimo kasdienybė, jų tarpusavio santykiai ir viena po kitos pinamos meilės linijos. Rašytojas daug dėmesio skiria bajorų buitės detalėms ir jų papročiams, stengdamasis tiksliai perteikti tos epochos bajoriško pasaulio koloritą ir dvasią. Šis dėmesys bajorų kasdieniam gyvenimui ir papročiams *Blaškomas liepsnas* suartina su XIX amžiaus lenkų gavendomis, kuriose, be kita ko, buvo mėgiama vaizduoti būtent Saksų ir Baro konfederatų kovų epochą⁵¹.

Tačiau greta jaukaus Skirgailų šeimos pasaulėlio yra nuolat jaučiami ir matomi valstybėje vykstantys pokyčiai ir svarbūs įvykiai, verčiantys personažus juos apmąstyti, vertinti, apibrėžti savo pažiūras ir priimti sprendimus. Šie įvykiai išplėšia herojus iš jų kasdienybės, priversdami pamiršti asmeninius rūpesčius ir ištraukti į bendrą tėvynės gaivinimo ir išlaisvinimo reikalą. Neveravičius mėgsta kurti panoraminius istorinių įvykių paveikslus, dažnai perteikiamus jų dalyvių akimis: pvz., Stolovičių mūšį, gegužės trečiosios Konstitucijos priėmimo posėdį, Gardino seimo posėdį, kuriame buvo pasirašytas antrojo Respublikos padalijimo aktas, Simono Kosakovskio egzekuciją, Vilniaus išvadavimą ir kt. Svarbią vietą romane užima publicistinio stiliaus interpai, kuriuose prista-

⁵¹ T. Bujnicki, *Polska powieść historyczna XIX wieku*, Warszawa: PAN, 1990, 17.

toma ir vertinama bendra tuometė istorinė ir politinė situacija.

Blaškomose liepsnose piešiamas tiek lietuvių, tiek lenkų istorinėje atmintyje įsitvirtinęs niūrus XVIII amžiaus pabaigos Abiejų Tautų Respublikos paveikslas: žemos moralės žmonių valdomas ir svetimų valstybių besidalijamas kraštas, kuriame viešpatauja chaosas ir politinė anarchija:

Kraštas skendėjo chaose, blaškėsi, beviltiškai spurdėjo, sielvartingai kilo ir vėl, negando, saviškių niekingumo ir svetimos jėgos prislėgtas, gulė jau visiškai paslikas, iš visų pusių draskomas ir plėšiamas. Buvo parbloktas, kraujais nutekėjęs, bimirštąs. (...) O viduje – šalies viršūnės tarpusavyj vaidijosi, savęs žiūrėjo, svetimiams pataikavo, „aukso laisvės“ sau reikalavo, liaudį išnaudojo, puotavo, lyg beprotybės pagautos, apakusios ir apkurtusios, nematydamos prasivėrusios prarajos...⁵²

Ieškodamas priežasčių, atvedusių prie šios tragiškos padėties, rašytojas vadovaujasi Krokuvos istorine mokykla, kalbindamas valstybės valdovus ir didikus savanaudiškumu, moralumo ir pilietiškumo stoka bei pataikavimu bajorijai, leidusiu šiai įsigalėti valstybės gyvenime:

Sotais bajorų pilvais *Żečpospolita* laikėsi. Ir karaliai tai suprato. *Za króla Sasa jedz, pij i popuszczaj pasa!* Bajorų pilvus prikimšęs, ir soste tvirčiau besėdįs pasijuto. Buvo taip! Sotus buvo bajorų gyvenimas. (...) Ir atvedė. Ar tu žinai, jaunuoli, prie ko atvedė? Prie carienės meilūžio Lenkų soste ir prie Riepnino!⁵³

Anot Neveravičiaus, Lietuvos ir Lenkijos valstybę sužlugdė „...valdovai, didikiški karaliukai, girti Radvilai, parsida-

vėliai Branickiai, Čartoriskiai, Ževuskiai ir ištisas legionas kitų, kiekvienas traukė į savo pusę, kiekvienas savaip „gelbėjo“ „tėvynę“, *vulgo* – savo valdas“⁵⁴. Toks pat kritiškas požiūris į pragaištingą XVIII amžiaus didikų ir bajorų vaidmenį valstybės gyvenime būdingas ir lietuvių istoriografijai⁵⁵. Ypatingos rašytojo nemalonės nusipelno paskutinysis valstybės valdovas Stanislovas Augustas Poniatovskis, kurį, nešykštėdamas sarkazmo, apibūdina kaip sukvailėjusį, godų, pasidavusį Rusijai, gašlų senį, kurio silpnumu be skrupulų naudojasi savanaudžiai dvariškiai:

Tuo tarpu susenęs karalius vis dar džiaugsmingai šypsodavosi, išgirdęs dvariškių jam taikomą: *Il aime toutes les femmes!* ir, prisiekęs seime naujai konstitucijai, godžiai tiesė ranką į rusų ambasadorių skambiams rubliams gauti, kad turėtų lėšų nesuskaičiuojamiems savo

⁵⁴ *Ten pat*, 2, 253–254.

⁵⁵ Anot Antano Alekno, „pamatinė valstybės yda buvo pernelyg didelis vieno luomo, bajorijos, įsigalėjimas. Ji pasisavino sau visas teises, išgavo sau daugybę visokių laisvių, atėmė valdžią iš karaliaus ir vyriausybės. (...) iš tikrųjų valstybę valdė ne visi bajorai, kaip jie manė, bet didieji ponai, kurie tarp savęs vaidydami, visos valstybės tvarką ardė“. A. Alekna, *Lietuvos istorija*, 178. Tą patį požiūrį randame ir Šapokos redaguotoje *Lietuvos istorijoje*: „Nebuvo iš viso jokios centro valdžios, su kuria kas nors būtų skaitęsis. Teoriškai čia visą valdžią turėjo patys piliečiai, t. y. bajorija, bet iš tikro ji ničnieko negalėjo. Ji buvo susibūrusi apie tarpusavy kovojančius didikus, kuriems nesutariant ir nė vienai partijai neišgalint, seimai irte iro, ir krašte neliko jokios valdžios; tuo būdu svetimųjų papirkimams ir didikų savivalei kelias buvo laisvas. Visuomenės masės gyvenimo klausimais nė nesirūpino“. *Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka, Kaunas: Knygų leidimo komisijos leidinys, 1936, 398. Šį požiūrį perėmė ir lietuvių rašytojai. Pavyzdžiui, Balys Sruoga dramos *Apyaušrio dalia* įžangoje teigia: „Dvejeta šimtmečių siautėjusi anarchistiškai nusiteikusi bajorija pavertė kraštą netarkos jovalu. (...) Savanaudė, gobši ir plėšri bajorija, be atodairo engusi vargo žmones, valstybę pateikė kaimynam priešpiečių“. B. Sruoga, *Apyaušrio dalia*, To paties, *Raštai* 3, parengė A. Tamulionis, Vilnius: LLTI, 1997, 11.

⁵² F. Neveravičius, *Blaškomos liepsnos* 1, 278–279.

⁵³ *Ten pat*, 1, 136.

harems išlaikyti, tuo tarpu, kai supuęs jo dvaras tik dairėsi, ar neguli kur blogai padėti valstybės pinigai, ir reiškė savo susižavėjimą „tautos dievinamo karaliaus“ išmintimi, tikėdamasis gauti pasižymėjimo ordiną ar pelningą storastiją, ir balsiai sakydamas: *après nous le déluge!*⁵⁶

Panašus, tik ne toks sarkastiškas, šio valdovo paveikslas piešiamas ir Reymonto romane *1794 metai*, kur vaizduojamas laisvos moralės, silpnadvalis, neturintis valios pasipriešinti Rusijos carienės ir jos pareigūnų įsakymams valdovas, silpnumo momentais besiskundžiantis dėl jam uždėtos per sunkios vadovavimo naštos⁵⁷.

Neveravičius piktinasi, kad didžiosios dalies valdančiojo elito neprivertė atsipeikėti nei pirmasis Abiejų Tautų Respublikos padalijimas, nei Lenkijos ir Rusijos karas, nei galiausiai antrasis valstybės padalijimas. Svaigulio pagauta, tarsi apakusi ir apkurtusi tam, kas vyksta aplinkui, diduomenė linksminosi nesibaigiančiuose pokyliuose, neretai rengiamuose už Rusijos atstovų pinigus:

Nuo Saksoniečių laikų nematytos puotos vijosi pokylius, girtu vyno putomis apdrėbtos vaisės plaukė siautulinga upe, jog atrodė, tarytum kraštas švenčia džiaugsmingą pergalę ir yra visko pertekęs.

Tuo tarpu, kai saujelė apdriskusią, pusalkanių kareivių be ginklo, be aprūpinimo, netikusiai vadovaujama, sielvartingai kovojo, liedama paskutinius kraujo lašus Miro, Gardino ir Lietuvos Brastos laukuose, tuo tarpu, kai liaudis vaitojo po dygia, nepakeliama baudžiatvosa našta ir niekad negalėjo užgydyti rečių nuo prievaizdiškų rimbų, tuo metu, kai sužvėrėję kazokai konfiskuotuose dvaruose ir kaimuose

rengė medžiokles, šunimis pjudydami nuogas moteris po girias, prievartavo, plėšė ir degino, tuo metu, kai neskaitydami patriotai aukojo savo gyvybę ir turtus žūstančiai tėvynei gelbėti – ponai Poninskiai prieš išvykdam iš medžioti pudravo savo šunis, o išmintingojo karaliaus Stasiaus šambelionai nakčiai apdėdavo sau veidus šviežia veršiena, kad būtų skaitūs, ir prasimanydavo vis naujas liemenes, išsiuvinėtas žaliomis, skėčius rankose laikančiomis beždžionėmis.⁵⁸

Panašūs „šokių ant tėvynės kapo“ paveikslai iškyla ir minėtajame Reymonto romane, kurio pirmajame tome įtaigiai vaizduojamos aukštuomenės nuotaikos Gardino seimo metu, kuomet atšaukiant gegužės trečiosios Konstituciją ir Ketverių metų seimo nutarimus bei pasirašant antrojo valstybės padalijimo aktą, vyko nuolatinės puotos ir linksmybės.

Blaškomose liepsnose parodoma, kad ne didikų, bet būtent vidutinės ir smulkiosios bajorijos tarpe atsirado tikrų patriotų, suvokusių tragišką savo krašto situaciją, jam gresiančius pavojus ir pakilusių į kovą už jo atgavinimą, sustiprinimą ir savarankiškumo išsaugojimą. Šis Neveravičiaus požiūris yra artimas XIX amžiaus lenkų literatūrai. Kaip pavyzdį čia galima nurodyti Ignacą Kraszewskį, kuris, „savo romanuose vaizduodamas smulkiąją bajoriją – garbingą, pasišventusią ir patriotišką – ją pateikia kaip priešingybę egoistiškiems, nutautėjusiems ir pasileidusiems magnatams“⁵⁹. Prie tokių patriotų priskirtinas ir pagrindinis romano herojus bajoras

⁵⁸ Neveravičius, 2, 252–253.

⁵⁹ B. Gołębiowska, „Próba zarysu rozwoju polskiej powieści historycznej do końca XIX wieku“, *Prace polonistyczne* seria XXVII, 1971, 102. (Vert. V. N.)

⁵⁶ Neveravičius, 2, 253.

⁵⁷ W. Reymont, *Rok 1794 2*, Warszawa: PIW, 1980, 218.

raitis Gerardas Skirgaila, kuris, paakintas dėdės Ignaco, įsitraukia į Baro konfederatų kovą, pasibaigusią skaudžiu pralaimėjimu. Rašytojas teigia, kad tradiciškai didikų vadovaujama bajorija jau nėra pajėgi kovoti už savo krašto laisvę, nes jai trūksta pilietinio sąmoningumo ir vienybės, o didikai dėl atsakomybės ir pagrindinių dorybių stokos yra visiškai netinkami vadovauti šiai kovai. Šitai iliustruoja pirmoje romano dalyje aprašomas Baro konfederatams Lietuvoje vadovavusio kunigaikščio Mykolo Kleopo Oginskio dvaras, kuriame per patį kovų įkarštį karaliavo nerūpestingas gyvenimas ir linksmybės. Oginskio lengvabūdiškumą ir visišką situacijos nesuvokimą dar iškalbingiau perteikia Stolovičių mūšio paveikslas, kuomet konfederatams beviltiškai pralaimint, kunigaikštis Oginskis, užsidaręs vienuolyne, rašė operą, „nes kovos trenksmas teikė jam įkvėpimo“⁶⁰.

Rašytojas palankiai vertina po Baro konfederacijos pralaimėjimo ir pirmojo valstybės padalijimo atsitokėjusios bajorijos pastangas reformuoti valstybę, suteikti daugiau teisių miestiečiams ir nusikratyti Rusijos protektorato, tačiau kritikuoja Ketverių metų seimo darbą apvainikavusią gegužės trečiosios Konstituciją, pasak jo, visiškai sužlugdžiusią Lietuvos nepriklausomybę. Jos priėmimo posėdį stebėjęs Gerardas jaučia padarytą skriaudą Lietuvai, nes ji, netekusi turėtojo savarankiškos valstybės statuso, nuo tol tesudarė „beteisę dalį šios smėlėtos šalies, kurios pašėlusiai tvinksinčioj širdyj jis dabar klajoja ir jaučiasi svetimas“⁶¹. Reikia pažymėti, kad

ši Gerardo mintis bemaž atitinka Antano Alekno *Lietuvos istorijos* teiginį, jog pagal naują konstituciją „Lietuva turėjo tapti paprasta bendros valstybės provincija“⁶². Šioje vietoje Neveravičiaus remiasi nebe lenkų istoriniu metanaratyvu, pateikusių Konstituciją itin palankiai, bet kritiškai jos atžvilgiu nusistačiusiu „didžiuoju Lietuvos istorijos pasakojimu“, kuriam atstovauja ir tarpukario lietuvių istoriografija, linkusi išryškinti savarankišką Lietuvos statusą Abiejų Tautų Respublikoje⁶³ ir kritiškai vertinusi bet koki šio savarankiškumo netekimą. Vis dėlto, Neveravičiaus nuomone, atsižvelgiant į tuometę politinę situaciją, derėjo atidėti ginčus dėl Lietuvos statuso Abiejų Tautų Respublikoje, nes tuo metu buvo daug svarbiau bendromis jėgomis sustiprinti valstybę ir apginti ją nuo didžiausių jos priešų „maskolių“. Tik tada būtų galima kalbėti apie turėtųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisių susigrąžinimą. Rašytojo teigimu, XVIII amžiaus pabaigos pažangieji Lietuvos bajorai buvo linkę atsisakyti separatistinių siekių dėl bendros tėvynės išlaisvinimo idėjos, tačiau jie netapatino Lietuvos su Lenkija ir visuomet suvokė jos atskirumą. Čia galima atpažinti LDK pilietiškumo idėją, nepritapusią nei prie tarpukario Lietuvos, nei prie Lenkijos istorinių metanaratyvų.

Įdomu, kad apibūdindamas, kas jam yra tėvynė, Gerardas kaip priešstatą lenkiškai „smėlėtai šaliai“ piešia miškingą Lietuvos

⁶² Alekna, 183.

⁶³ Šapokos teigimu, „ir XVIII amžiuje savarankiškoji Lietuvos valstybės organizacija neišnyko“. A. Šapoka, *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų unijos*, Kaunas: Spindulys, 1938, IX.

⁶⁰ Neveravičius, 1, 242.

⁶¹ Neveravičius, 2, 158.

kraštovaizdį, paremtą lenkų literatūrinėje tradicijoje išigalėjusiu idilišku giriomis apaugusio krašto, kuriame gyvena dori ir artimi gamtai žmonės, paveikslu⁶⁴:

Su tėvynės vardu jo širdyje siejosi giringi Lietuvos plotai, skardžių sukaustyti Lietuvos upokšniai ir žemos smaragdinės lankos, sumegusios, šiaudinių stogų gaurais apžėlusios sodybos. Rudinioti, lėti, pareigingi, teisybę ir Dievą mylintys žmonės.⁶⁵

Čia vertėtų nuo bajorų pereiti prie *Blaškomo*se liepsnose vaizduojamų valstiečių. Romane jie parodomi kaip pasyvi, savo balso neturinti masė, už kurią mąsto bajorai. Pažangesnieji iš jų, veikiami iš užsienio ateinančių idėjų, ima kelti valstiečių laisvės ir žmogaus teisių klausimą:

Pasaulis sujudo iš sutrūnijusių pamatų. Visų tautų pažangieji ir taurieji ėmė kelti galvas, reikalaudami žmoniškų teisių ne vien privileijuotiems, bet ir šiaip žmonėms. Laisvės ir žmoniškumo šūkliai, sklindą iš vakarų, iš kruvinai žėrinčios Prancūzijos, iš Anglijos ir net iš tolimos išsilaisvinusios Amerikos, plaukė per pasaulį, gaivindami apsnūdusius, feodalizmo šimtmečiais atbukintus protus. Iš lėto ėmė busti masių sąmonė. Beteisiai, atstumtieji, su galvijais sulyginti dairėsi su nuostaba, sužinoję, kad ir jie žmonės. (...) Šviesiausi protai, tauriausios asmenybės ėjo to naujo judėjimo prieky, nešdamiesi vėliavas su „žmogaus teisių“ šūkiu. Tačiau žmonija nebuvo dar priręngta prisiimti tai, ką jai piršo geresnieji jos atstovai. Tamsoje skendinčios masės tebebuvo inertiškos.⁶⁶

Toks valstiečių traktavimas yra priešingas Sruogos dramai *Apyaušrio dalia*,

⁶⁴ D. Beauvois, „Mit „Kresów Wschodnich“, czyli jak mu położyc kres“, *Polskie mity polityczne XIX i XX wieku*, red. W. Wrzesiński, Wrocław: WUW, 1994, 97–98.

⁶⁵ Neveravičius, 2, 158.

⁶⁶ Neveravičius, 2, 119.

kurioje sąmoningi ir savo teises žinantys baudžiauninkai patys kyla į kovą už savo laisvę ir žemę, pareiškę, kad su bajorais Baro konfederatais jiems ne pakeliui⁶⁷.

Neveravičiaus romane pabrėžiamas paternalistinis pažangiosios bajorijos ir valstiečių santykis ir jos pastangos įtraukti juos į pilietinę visuomenę bei kovą už savo krašto laisvę. Kosciuškos sukilimo išvakarėse Gerardas Skirgaila teigia nusivylęs savo luomo žmonėmis ir tiki, kad sukilimą galima laimėti tik su įpiliėtintos liaudies pagalba:

Netekau pasitikėjimo bajorija. Taip! Aš nuo amžių per kartų kartas bajoras, praradau pasitikėjimą savo luomu! (...) Mūsų dvasia supuvusi... Mes negalime pakelti tėvynės, nes esame silpni ir suniekšję. Turime kviestis pagalbon naujas jėgas, kurios įgalins tautą kovoti ir laimėti! Ir toms jėgoms tėvynėje turime suteikti naują vietą. Nebe vergų, nebe atstumtųjų, bet teisėtų valstybės piliečių vietą!⁶⁸

Išjodamas į sukilimą, Gerardas pasiima ir aštuoniolika apmokytų kovoti ir apginkluotų baudžiauninkų, kuriems pažada, kad grįžus bus paleisti nuo baudžiovos ir gaus žemės nuosavybėn. Lygia greta parodomas atsirandantis ir pačių valstiečių pilietinis sąmoningumas, kurį rodo ir jų palankumas bei teikiama parama sukilėliams.

Panašus požiūris į valstiečius būdingas ir minėtajam Reymonto romanui. Jame pagrindinis herojus bajoras Seweras Zaręba taip pat tėviškai elgiasi su savo baudžiauninkais ir yra jų mylimas. Romane ne sykį pabrėžiama, kad laisvos Lenkijos pagrindas yra laisvi valstiečiai, ir be jų

⁶⁷ B. Sruoga, *Apyaušrio dalia*, 111.

⁶⁸ Neveravičius, 2, 300.

bajorai sukilimo nelaimės⁶⁹. Einantiems į sukilimą baudžiauninkams taip pat suteikiama laisvė ir pažadama žemė. Tačiau Reymonto kūrinyje valstiečiams tenka kur kas svarbesnis vaidmuo nei *Blaškomo-se liepsnose*, kur jie lieka beveik nebylia, pasyvia ir dažniausiai bevarde mase. Net ir baudžiauninkas Petras, lydėjęs Gerardą Baro konfederatų žygiuose bei išgelbėjęs jį sužeistą Stolovičių mūšyje, nėra plačiau apibūdinamas, neatskleidžiama jo pasaulėžiūra. O trilogijoje *1794 metai* pabrėžiamas reikšmingas valstiečių vaidmuo sukilime ir jų herojiška kova. Valstiečiai patys stoja į sukilėlių gretas, jie suvokia savo kovos tikslą, drįsta pasipriešinti ponams ir gina mūšiuose pelnytą asmens laisvę. Tokia Reymonto pozicija atspindi XIX–XX amžių sandūroje svarbią vietą lenkų istorinėje atmintyje užėmusią Kosciuškos sukilimo legendą, iškėlusią esminį valstiečių vaidmenį formuojantis tautai ir jos kovoje dėl laisvės⁷⁰.

Nepaisant sukilimo pralaimėjimo, Neveravičius baigia romaną optimistine gaida – viltingu grįžtančio namo iš rusų kalėjimo paleisto Gerardo laišku, kuriame šis išreiškia savo tikėjimą, kad dar ne viskas baigta, jog ir toliau reikia dirbti ir tęsti kovą už tėvynės laisvę. Šis viltingas tikėjimas tautos nesunaikinamumu, vedęs į lenkų legionus ir į XIX amžiaus sukilimus, ryškiai atsispindi lenkų istorinėje atmintyje ir ją iliustruojančioje literatūroje. Tas pats Reymontas savo trilogiją pabaigia

⁶⁹ Reymont, 3, 20.

⁷⁰ J. Kochanowicz, „Powstanie i chłopci. Cztery interpretacje“, *Kosciuszko – powstanie 1794 r. – tradycja*, 81–82.

teigdamas, kad, nepaisant visų skaudžių pralaimėjimų ir valstybingumo praradimo, Lenkija nepražuvo ir tęsė savo kovą už laisvę iki pat jos atgavimo. Beje, šį požiūrį, pabrėžiantį sukilimo idėjinę prasmę tolesnei kovai už laisvę, išsako ir Mykolas Biržiška savo knygelėje apie 1794 metų sukilimą Lietuvoje. Anot jo, šis sukilimas svarbus tuo, kad apgynė Lietuvos garbę, nes priešai „nebedrįso skelbti Lietuvą pačią sutikus svetimą jungą priimti. Antra vertus, šis pirmas sukilimas praskynė kelią antram bei trečiam [sukilimui] ir apskritai atviram ir stačiam žmonių pasipriešinimui Rusų priespaudai, kuris neleido jai mus visiškai paglemžti ir surusinti“⁷¹.

Aptarus Neveravičiaus požiūrį į romaną pateikiame istorinius įvykius, vertėtų pereiti prie juose dalyvaujančių herojų ir jų atstovaujamų idėjų bei vertybių. Pagrindinis romano herojus – bajoraitis Gerardas įkūnija pagrindinius XIX a. ir XX a. pradžios lenkų literatūroje piešiamo bajoro patrioto paveikslą. Visų pirma – gilų tikėjimą, kad pirmutinė bajoro pareiga yra pasiaukojamas tarnavimas tėvynės labui ginklu ir savo darbu. Jam būdingas bajoriškas išdidumas, neleidžiantis pamiršti savo garbingos kilmės ir asmens vertės, tačiau ir dora, teisingumas, žmoniškumas ir pagarba, rodoma ir žemesniojo luomo žmonėms. Tai pažangių pažiūrų bajoras, kuriam artimos laisvės, lygybės ir brolybės idėjos. Neveravičius pagal lenkų literatūros kanoną kuria programinį herojų, kurio paveikslą savo monografijoje yra

⁷¹ M. Biržiška, *Lietuvos sukilimas 1794 metais*, Vilnius: Bajeviskio spaustuvė, 1919, 3.

aptarusi Magdalena Micińska. Pasak jos, tautos didvyris paprastai yra bajoriškos kilmės, savo vaikystę ir brendimo metus leidžia kaimiškoje dvaro aplinkoje, o jaunystėje yra linkęs į pramogas, nuotykius ir bravūras. Jo gyvenimo lūžį ir perėjimą į suaugusiųjų pasaulį ženklina nelaiminga meilė. Šis patirtas sukrėtimas jį vienaip ar kitaip atveda į kovos už visuomenės gėrį kelią⁷². Šie Micińskos išskirtieji biografijos momentai užima nemažą pirmojo *Blaškomų liepsnų* tomo dalį, kurioje pasakojama apie kasdienį Imbarės dvarelįo gyvenimą, pajvairinamą vaizdingų iškylos rogėmis, medžioklės ir puotų scenų. Gerardas mielai dalyvauja provincijos bajorų pasilinksminimuose, o vieno pasivažinėjimo rogėmis metu įsimyli kaimynystėje gyvenančią bajoraitę Anelę. Slapčia paėmęs arklį, naktį joja jos aplankyti, tačiau žirgas žūva, o naktinis nuotykis baigiasi motinos nuosprendžiu atskirti Gerardą nuo giminės ir jo pabėgimu iš namų pas dėdę, kur jis pradeda kovotojo už laisvę kelią. Anelę tėvai išsiunčia į nežinomą miestą. Šią siužeto liniją verta atpasakoti todėl, kad būtent dėl jos panašumo į Žeromskio *Pelenus* Neveravičius sulaukė kritikų kaltinimų dėl plagijavimo⁷³. Pagrindinis *Pelenų* herojus Rafalas Olbromskis taip pat mielai

dalyvauja provincijos bajorų pramogose, panašios iškylos rogėmis metu jam į širdį krinta daili šviesiaplaukė Helena. Jojant iš slapto naktinio pasimatymo, jaunuolio kumelę užpuola ir sudrasko vilkai, o sužinojęs apie tai tėvas, išvaro sūnų iš namų. Po šio įvykio Helena išsiunčiama į didmiestį, o Rafalas, lygiai kaip ir Gerardas, išvyksta į atkampų giminaičio dvarelį. *Pelenus* taip pat primena trumpos, tragiškai pasibaigusios Gerardo meilės Matildai istorija, kai mergina žūva nuo plėšikų (n. b. rusų) rankų. Tiek *Pelenams*, tiek *Blaškomoms liepsnomoms* būdinga pagrindinių herojų kaita ir kai kurių skyrių pradžioje pateikiami poetiški gamtos aprašymai, sukuriantys atitinkamą nuotaiką ir padedantys kaip įžanga tolesniems įvykiams⁷⁴. Taigi Žeromskio įtaka čia sunkiai paneigiama, ypač turint galvoje, kad jo kūryba Neveravičiui buvo žinoma – savo rašytojo karjerą jis pradėjo būtent nuo šio autoriaus *Nuodėmės istorijos* vertimo. Neabejotina, kad buvo skaitęs ir *Pelenus* – vieną iš garsiausių XX amžiaus pradžios lenkų romanų. Tačiau, nepaisant Žeromskio įtakos, *Blaškomų liepsnų* negalima vadinti *Pelenų* plagiatu. Reikia turėti galvoje, kad abu rašytojai savo romanuose kuria tam pačiam literatūriniam kanonui priklausantį programinį patriotinį herojų, tad čia neišvengiamai atsiranda panašumų ir sutapčių.

Kiti *Blaškomų liepsnų* personažai taip pat dažniausiai atitinka XIX amžiaus lenkų literatūroje įsitvirtinusių tipiškus bajorų tipažus: žiauri, despotiška, konser-

⁷² M. Micińska, *Między Królem Duchem a Mieszczaninem. Obraz bohatera narodowego w piśmiennictwie polskim przełomu XIX i XX wieku (1890-1914)*, Wrocław: Leopoldinum, 1995, 275–301.

⁷³ [P. Juodelis] „Plagiatas ar „savarankiška kūryba“?“, *Literatūra* 2, 1936, 22; S. Kapnys, „Kompiliuota beletristika“, *Kultūra* 5, 1937, 325–328; A. Puida, „Keistas mūsų literatūros reiškinys: *Blaškomos liepsnos? Popiohy?*“, *Lietuvos žinios* 126, 1936, 5; A. Vengris, „F. Neveravičius *Blaškomos liepsnos*“, *Naujoji Romuva* 10, 1937, 238–240.

⁷⁴ Neveravičius, t. 1: 33, 75–76, 122, 212, 248–249, t. 2: 36, 94–95, 186–187, 278.

vatyvi, baudžiauninkus engianti Gerardo motina (minėtajame Žeromskio romane vaizduojamas tironiškas pagrindinio herojaus tėvas), geraširdė, švelni ir gailestinga auklė Marijona, pikta, pagiežinga senmergė ir davatka teta Aurelija, linksmas, nuoširdus, tiesaus būdo patriotas dėdė Ignacas Skirgaila, visko matęs narsus karys Jonas Pševlockis, sarmatizmo ideologija persiėmęs konservatyvių pažiūrų kaimynas Butleris, švelni ir atsidavusi mylimoji Matilda. Romane pasirodo ir kelios istorinės asmenybės – Lietuvos sukilėlių vadai Romualdas Giedraitis, Jokūbas Jasinkis, Janas Suchoževskis ir Aloyzas Sulistrovskis. Jų vaidmuo tėra epizodinis, neišplėtotas. Aprašydamas šias asmenybes, Neveravičius linkęs gerokai idealizuoti. Pavyzdžiui, mūšyje dėl Vilniaus kovojęs Jokūbas Jasinskis lyginamas su karžygiu šventu Jurgiu:

Jis atrodė tarytum kažkas nerealaus, nelyginant koks karo dievaitis, skriejās per gatves nepaliečiamas tarp klaikių degėlių liepsnų, tratant šūviams ir skambant ginklams. Atrodė, kad jį nežinaš, kas yra baimė, nepaisās jokio pavojaus.

Prietaringi rusų kareiviai nedrįso į jį taikyti. Iš lūpų į lūpas skrido jų eilėse kupini nuostabos ir mistiškos baimės žodžiai:

-Sviatoj Georgij! Sviatoj Georgij!⁷⁵

Toks pats istorijos didvyrių idealizavimas būdingas ir kitiems tiek lietuvių, tiek lenkų autoriams, iš kurių čia vėlgi galima prisiminti Reymontą, savo trilogijoje įkūnijusį Kosciuškos mitą, kuris šio kūrinio rašymo metu buvo pasiekęs savo apogėjų⁷⁶.

⁷⁵ Neveravičius, 2, 309.

⁷⁶ M. Micińska, „Kult Tadeusza Kościuszki i jego rola dla utrzymania świadomości narodowej Polaków w XIX–XX wieku“, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*

Kaip jau esame minėję, *Blaškomose liepsnose* itin reikšmingą vietą užima bajoriško gyvenimo ir buities paveikslai. Rašytojas talentingai kuria bajorų bendravimo, puotų, medžioklių, pasivažinėjimų scenas, kurios, nepaisant gausybės tapybiškų detalių, išlaiko dinamiškumą ir ekspresyvumą. Pažymėtinas jo gebėjimas keliais štrichais nupiešti ryškias, šmaikščias mizanscenas, sukurti charakteringus bajorų paveikslus, nepamirštant perteikti jų kalbą, perpintą lotyniškų ir lenkiškų posakių bei dainelių citatų. Ši kalbos stilizacija suteikia pasakojimui spalvingumo, gyvumo ir komiško:

Sakau jums, *omnibus spectantibus*, kad *viva exempla* čia turite, kaip tinka svečius garbingai priimti ir *convivium* ruošti, – ėmė balsiai girti teisėjas, bet jį nutraukė gale stalo sėdįs ponas Gaižauskas, kurs, iškėlęs šakute marinuotą ungurį, plonu veriančiu balsu suspiegė:

Indyk z sosem,
barszcz z bigosem –
dawniej jadły pany;
dziś robaki
i ślimaki
jedzą, jak bociany!⁷⁷

Įdomu, kad emigracijoje rengdamas antrąją savo romano laidą, Neveravičius išvertė lenkiškus posakius ir dainas į lietuvių kalbą, tačiau itin nevykę, tiesiog nemokiški, komiškų eiliuotų tekstų vertimai tik pakenkė romanui, kaip tai matyti iš šios dainelės vertimo:

Kopūstini,
Kalakutus
Seniau ponai valgė;

jos 17: *Nacionalizmas ir emocijos. (Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.)*, sud. V. Sirutavičius, D. Staliūnas, Vilnius: LII, 49.

⁷⁷ Neveravičius, 2, 46.

O dabarties,
Kaip gužučiai –
Kirmėles, gyvates!..⁷⁸

Kurdamas bajorijos gyvenimo vaizdus, pajavairintus anekdotinėmis ir humoristinėmis situacijomis, Neveravičius remiasi XIX amžiaus lenkų gavendų tradicija⁷⁹. Lenkų literatūros, ypač minėtųjų Žeromskio ir Reymonto kūrybinių įtaką galima išžvelgti ir dinamiškose, ekspresyviose sukilėlių gyvenimo ir mūšių scenose, sudėliotose iš ryškių, greitai besikeičiančių epizodų ir vaizdų⁸⁰.

Lietuvių recenzentai išsyk įvertino Neveravičiaus romano teminį naujumą ir originalumą. Eduardas Viskanta gyrė rašytoją už drąsą imtis lietuvių literatūroje ir istoriografijoje mažai tepaliesto laikotarpio, tačiau numatė, kad būtent dėl savo temos – bajorų gyvenimo ir vaizduojamos epochos romanai nebus populiarūs tarp skaitytojų:

„Blaškomos liepsnos“ jau pačiu savo užsimojimu yra veikalas įsidėmėtinas ir vertingas ypač tuo, kad čia pirmą kartą originalinėje literatūroje paliesti ligi šiol nei mūsų beletristų nei netgi mūsų istorikų nejudinami Lietuvos – Lenkijos valstybių laikotarpio įvykiai, tikrai verti visokeriopo tiek mūsų menininkų, tiek mokslininkų dėmesio (...) Plačiajai publikai šis Neveravičiaus romanai gal bus ir nelabai populiarūs jau ir dėl to, kad jis aprašo „svetimą“ mums Lietuvos bajorų aplinką ir iš viso taip nepopuliarų pas mus ligi šiol unijinį Lietuvos gyvenimo laikotarpį.⁸¹

⁷⁸ F. Neveravičius, *Blaškomos liepsnos* 2, Londonas: Nida, 1959, 43.

⁷⁹ T. Bujnicki, *Polska powieść historyczna XIX wieku*, 17.

⁸⁰ Neveravičius, t. 1, 162–168; t. 2, 296–308.

⁸¹ Gražvydas [Edvardas Viskanta], „F. Neveravičiaus *Blaškomos liepsnos*“, *Vairas* 2, 1937, 243.

Viskantos nuomonę palaikė Vytautas Maciūnas, sukritikavęs Neveravičiaus sumanymą pavaizduoti ne valstiečių, bet bajorų luomą, kuris tautiniu ir socialiniu požiūriu yra svetimas lietuvių tautai:

Romano medžiaga būtų įvairi ir įdomi, bet lietuviui skaitytojui toks svetimas ir nemielas yra tasai sulenkėjusių bajorų, mūsų prosenolių baudžiauninkus engusių, dykaduoniškas gyvenimas. Jis pasigenda valstiečių gyvenimo vaizdų...⁸²

Jam pritarė ir Antanas Vengris, teigdamas, kad lietuviui rašytojui visų pirma turi rūpėti valstiečių gyvenimas⁸³. Kritikų pasisakymuose galima išžvelgti tam tikrą prieštarumą: girdami rašytoją už pastangas išplėsti lietuvių istorinės atminties rėmus, vis dėlto kritikavo jį už šiuos rėmus peržengiančių bajoriškų vertybių ir idėjų iškėlimą, traktuodami jas kaip svetimas lietuvių tautai. Neveravičiaus istorinis pasakojimas vargiai tilpo į dominuojančią lietuvių tautos istorijos paradigmą, nes siūlė laikyti lenkakalbius Lietuvos bajorus patriotus lietuviais ir jų istoriją pripažinti lietuvių istorijos dalimi.

1831 metų sukilimas *Erškėčiuose*

Vos metai po *Blaškomų liepsnų* pasirodymo Neveravičius išleido antrąjį *Šešių kartų* ciklo romaną *Erškėčiai*, vaizduojantį 1831 metų sukilimą. Šis sukilimas dėl savo bajoriško pobūdžio taip pat nebuvo populiarus lietuvių literatūroje ir gana kritiškai vertinamas istoriografijoje⁸⁴. Sukili-

⁸² V. Maciūnas, „F. Neveravičius, *Blaškomos liepsnos*“, *Židinys* 1, 1937, 133.

⁸³ A. Vengris „F. Neveravičius, *Blaškomos liepsnos*“, *Naujoji Romuva* 10, 1937, 238.

⁸⁴ Iš istorikų darbų galima paminėti Vilniuje išleistą

mo šimtmečiui skirtos studijos *1831 metų sukilimas Lietuvoje* įvade Petras Purėnas konstatuoja, kad „toji bajoriškoji Lietuvos-Lenkijos valstybė ir toji 1831 metų revoliucija mums, lietuviams, gal daugiau blogo, kaip gero davė“⁸⁵. Panašiai sukilimas apibūdinamas ir Adolfo Šapokos redaguotoje *Lietuvos istorijoje*⁸⁶. Pabrėždamas šio sukilimo svetimumą lietuvių tautos interesams, Maironis jį vadina tiesiog „lenkų maištu“⁸⁷. Nenuostabu, kad, dominuojant tokiam istoriniam naratyvui, iš lietuvių rašytojų sukilimo tema, be Neveravičiaus, susidomėjo tik Tadas Adomonis, parašęs meniniu požiūriu silpną romaną *Bedalių aušra* (1933) apie 1831 ir 1863 metų sukilimus, ir Antanas Vienuolis, tais pačiais 1937 metais, kai pasirodė *Erškėčiai*, išleidęs dramą *1831 metai*.

Žvelgiant į lenkų istorinę literatūrą, pažymėtina, kad šis sukilimas dėl politinių priežasčių (cenzūros) populiarumu toli gražu neprilygo Kosciuškos sukilimui, Henriko Dąbrowskio legionų žygiams ar 1863 metų sukilimui⁸⁸. 1830–1831 m. sukilimas į lenkų istorinę atmintį visu didin-gumu sugrįžo tarpukariu, artėjant jo šim-tmečiui, kai buvo išleisti reikšmingi istori-

kų Szymono Askenazio ir Wacławo Tokar-zo jam skirti veikalai, sukėlę visuomenėje daug diskusijų, taip pat spaudoje pasirodė daug populiarių straipsnių sukilimo tema. Anot istoriko Stefano Kieniewicziaus, „iš idėjinio sukilimo paveldo buvo išskiriama viena nata: didvyriškas užsidegimas siekti nepriklausomybės, nuostabi kova su galin-gu priešu. Pralaimėjimo aplinkybės buvo linkstama apeiti“⁸⁹. Šioje gyvo susidomė-jimo atmosferoje išėjo ir daugelis istorinį metanaratyvą iliustruojančių grožinių kū-rinių: Stanisławo Szpotańskio romanas *Be saulės* (1926), Stefano Krzywoszewskio drama *Kova* (1928), Edmundo Jezierskio romanas *Lapkričio naktis* (1930), Kazi-mierzo Gołbos romanas *Didžiosios legen-dos šešėlyje* (1932), Tadeuszo Konczyńs-kio drama *Emilija Pliaterytė* (1933). Taip pat paminėtinas alternatyvią atminties ver-siją pateikiantis Leono Kruczkowskio ro-manas *Kordianas ir chamas* (1932), kuria-me atskleidžiamas socialinio ir patriotinio sukilimo motyvų konfliktas. Kaip matyti, lenkų istorinėje literatūroje 1831 metų su-kilimas turėjo pakankamai stiprią tradiciją, su kuria mėginsime gretinti Neveravičiaus *Erškėčius*.

Savo romane rašytojas tęsia *Blaškomo-se liepsnose* pradėtą žemaičių bajorų ir valstiečių šeimų gyvenimo kroniką. Vienos kartos laiko tarpo skiriamuose *Erškėčiuo-se* veikia tų pačių Skirgailų, Krantauskų ir Butvilų šeimų palikuonys, tebėra gyvi kai kurie personažai, įterpiami pasakoji-mai apie *Blaškomose liepsnose* aprašomus

Augustino Janulaičio studiją *Lietuvos valstiečiai 1831 metais* (1921) ir sukilimo šimtmečiui skirtą Petro Purėno studiją *1831 metų sukilimas Lietuvoje* (1931).

⁸⁵ P. Purėnas, *1831 metų sukilimas Lietuvoje*, Kaunas: Spindulys, 1931, 3.

⁸⁶ „Sukilimas nedavė niekam naudos. Lenkijos au-tonominė karalystė buvo panaikinta, Lietuva ir Lenkija buvo nuterliotos, daug žmonių žuvo sukilimo maišaty, o dar daugiau buvo išstremta į Rusijos gilumą“. *Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka, 464.

⁸⁷ Maironis, *Raštai 4: Lietuvos praeitis. Ketvirtoji laida, žymiai perdirbta*, Kaunas: Raidė, 1926, 226.

⁸⁸ Cz. Klak, „Kariera tematu listopadowego w polskiej prozie fabularnej“, 427.

⁸⁹ S. Kieniewicz, „Dziedzictwo ideowe powstania listopadowego“, *Dziedzictwo powstania listopadowego w literaturze polskiej*, 19.

įvykius ir jų dalyvius. *Erškėčiuose*, kaip ir *Blaškomoje liepsnose*, daugiausia vietos skiriama XIX amžiaus pradžios bajorų kasdienybei, jų buičiai, papročiams, tarpusavio santykiams. Šiame kūrinyje yra mažiau Lietuvos istorinę situaciją pristatančių publicistinių intarpų, jie pakeičiami herojų pasisakymais ir pasakojimais bei atkurtais įvykių (sukilėlių vadų pasitarimų ir mūšių) paveikslais. Skirtingai nei *Blaškomoje liepsnose*, aprašančiose gana ilgą poros dešimtmečių laikotarpį, *Erškėčių* veiksmas apima tik porą metų, kurių centre yra sukilimo įvykiai, įtraukiantys į savo sūkurį romano herojus ir keičiantys jų pažiūras bei likimus.

Erškėčiuose Neveravičius tamsiomis spalvomis piešia Rusijos valdžioje esančios Lietuvos situaciją devyniolikto šimtmečio trečiojo dešimtmečio pabaigoje – ketvirtą dešimtmečio pradžioje, paminėdamas ir Nikolajaus Novosilcevo įvykdytus procesus prieš Vilniaus universiteto studentų slaptųjų organizacijų veikėjus: „viskas pasmaugta, viskas užgniauzta. Geriausi žmonės tremiami, kalinami... pasijudinti laisviau nebegalima. Visos organizacijos uždarytos, išvaikytos. Nebeliko skaisčiųjų pranašų...“⁹⁰ Tačiau patirtų represijų neišsigandęs jaunimas imasi „vaduoti tėvynę iš pančių“ – rengti dar vieną sukilimą. Panašiai kaip Edmundo Jezierskio romane *Lapkričio naktis*⁹¹, 1831 metų sukilimas parodomas kaip jaunos dvasios ir idealizmo proveržis, įkvėptas Adomo Mickevičiaus *Odės jaunystei*, kurio tikslas yra įgyven-

dinti kilnias filomatų idėjas: atkurti Abiejų Tautų Respubliką, panaikinti baudžiavą, pakelti kultūrinį ir ekonominį krašto lygį, taip pat įkūnyti Prancūzų revoliucijos idealus – laisvę, lygybę ir brolybę:

Nesileisime smaugiami ir niekinami. Turime iškilti, turime prikelti tėvynę ir atitaisyti tas klaidas, kuria padarė mūsų protėviai. Pakelsim savo balsą, pakelsim rankas, kai išmuš valanda, pakelsim ir ginklą prieš engėjus, palaidosim oportunistą ir sutrešusio feodalizmo likučius, išlaisvinsim vergus ir su jais kaip su broliais, kaip su lygiais, stosim į kovą už savo ir jų laisvę.⁹²

Rengiantys sukilimą bajorai atvirai kečia visų luomų laisvės ir lygybės klausimą, suprasdami, kad privalo palaikyti valstiečių laisvės ir žemės siekį, suteikti jiems lygias pilietines teises, šviesti juos ir įtraukti į bendrą kovą, nes tik susivienijusi visuomenė sugebės iškovoti laisvę ir sukurti višutinę gerovę:

Norėdami laimėti, turime eiti visi, turi sukilti visa tauta, kaip vienas žmogus. Ne bajoriška tauta, bet tautos visuma. Kyla liaudis ir reikalauja sau teisių. Palaikykim ją, kovokim drauge su jais, prikalkim seną, galingą valstybę naujais pagrindais! (...) norėdami sukelti liaudį, turime pažadėti ne kokių lengvatų, bet turime pažadėti išlaisvinti vergus ir juos padaryti teisėtais atgijusios tėvynės piliečiais. Prisiėmusi tėvynė turės jiems patikrinti žmonišką buitį.⁹³

Šiai idėjai pritaria pagrindinis *Erškėčių* herojus Andrius Skirgaila, kuris, išeidamas į sukilimą, paleidžia iš baudžiavos savo valstiečius ir kviečia juos laisvu noru eiti drauge ginti tėvynės nuo priešų.

⁹⁰ F. Neveravičius, *Erškėčiai* 1, 224.

⁹¹ E. Jezierski, *Noc listopadowa*, Warszawa: Biblioteka Nowości, 1930, 165.

⁹² Neveravičius, 1, 225.

⁹³ Neveravičius, 1, 248–9.

Romane pabrėžiama ne tik visų luomų, bet ir abiejų valstybių konsolidavimosi svarba sukilime, tikint, kad tik sujungus visų jėgas, galima tikėtis pergalės prieš Rusiją ir Abiejų Tautų Respublikos atkūrimo:

Nutilo vaidai, atšipo neapykantos, asmeniškumai. Jų vieton iškilo patriotizmo apoteozė. Bet drauge toj jausmų, idėjų ir besiantinančios audros maišaty galutinai skendo lietuviškos bajorijos išskirtinumo jausmas ir atšipo regionalinis Lietuvos patriotizmas. Atrodė, esąs tik bendras priešas ir bendri interesai. Negausūs lietuviško žodžio gynėjai ir lietuviškos tautinės sąmonės kėlėjai dirbo tyliai, nepalankiausiomis sąlygomis, karščiausi Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės propagatoriai nuėjo su srove, nes suprato vieni neiškovosią Tėvynei laisvės. Bajorijai užsitrynė sąvokos Lietuva ir Lenkija, susidarė sintezė – Tėvynė, kurios didybę atgaivinti ji kilo. Tačiau kiekvienas jų visa siela jautė esąs didingos tautos sūnus ir, nors lenkiškai kalbėdamas, save laikė ir vadino lietuviu.⁹⁴

Šioje citatoje rašytojas pateikia jo romanų herojams tinkantį lenkiškai kalbančio lietuvio apibrėžimą, kuriame ryškus LDK pilietiškumo momentas, kai suvokiant savo krašto atskirumą ir vertę, kartu jaučiami patriotiniai jausmai bendrai tėvynei – Abiejų Tautų Respublikai.

Toje pačioje citatoje duodama užuomina į užgimstančią etnolingvistinę lietuviškumo sampratą, siejamą su „lietuviško žodžio gynėjais ir lietuviškos tautinės sąmonės kėlėjais“. *Erškėčiuose* po truputį imamas kelti ir lietuvių kalbos vartojimo klausimas: demokratiškai nusiteikusi bajorija nebelaiko šios kalbos mužikiška, bet pripažįsta jos grožį ir turtingumą. Nuo čia

⁹⁴ Neveravičius, 2, 37.

nebetoli iki suvokimo, jog lietuviui bajorui būtina išmokti „užmirštą“ protėvių kalbą:

...vien tik mes kalti, kad toji sena, garbinga, kitados didvyrių vartota kalba merdi, nyksta ir gėdingai slapstosi giliausiuose partikuliarų užkampiuose. Kurgi ji nemerdės, jei žmonės gėdijasi ja kalbėti. (...) Mūsų ponai, seniai užmiršę savo kilmę, užmiršo ir protėvių kalbą. Ne tik patys paniekino puikią, turtingą sentėvių kalbą, bet ir liaudį verčia kalbėti jai svetima kalba. (...) Lietuvių kalba – labai turtinga kalba, daug turtingesnė už kitas ir už lenkų. Ji turi daugybę žodžių išreikšti kad ir kilniausioms mintims, tik mes jos nemokam...⁹⁵

Neveravičius čia truputį paankstina šį bajorijos sąmonės pokytį⁹⁶. Šiuose jo samprotavimuose galima atpažinti nuo lietuvių tautinio judėjimo laikų istoriniame metanaratyve gyvuojantį požiūrį į išorinį Lietuvos bajorijos sulenkėjimą, suprantamą kaip kultūrinę apnašą, kurią nuvalius galima pasiekti lietuvišką branduolį, kurį nesugadintą išsaugojo tik valstiečiai, rašytojo vadinami „tautos šerdimi ir druska“.

Reikia pažymėti, kad valstiečiai šiame romane atlieka kur kas svarbesnį vaidmenį nei ankstesniajame. Ir sukilime jiems tenka pirmenybė prieš bajorus, nes jie pirmieji sukyla, nenorėdami duoti rekrutų. Valstiečiai nebėra pasyvi ir tamsi masė, bet maištingai nusiteikę (ypač jaunimas), pasitikintys savo jėga ir savo teises įnirtingai ginantys žmonės, kurie reikalauja sumažinti lažą, priešinasi fizinėms bausmėms ir

⁹⁵ Neveravičius, 1, 177–178.

⁹⁶ Pasak Antano Kulakausko, atsigręžimo į „protėvių“ kalbą prielaidos ėmė ryškėti tik apie XIX amžiaus vidurį. A. Kulakauskas, „Lietuvos bajorija ir lietuvių tautinis bei valstybinis atbudimas“, *Literatūros teorijos ir ryšių problemos. Etnosocialinė ir kultūrinė situacija XIX a. Lietuvoje*, sud. S. Žukas, Vilnius: Mokslas, 22.

maištauja prieš rekrutų imti atėjusius caro kareivius:

Taip šaukė, grasė, kiljo kumščius ir vis stūmėsi į priekį, jau įsiriti į užpakalinį dvaro kiemą, tartum ketindami čia pat ką pulti, sulamdyti, nušluoti nuo žemės. Tokia galia juos apsiautė, toks savo jėgos suvokimas ir pasitikėjimas savimi...⁹⁷

Valstiečiai ne tik kviečiami ponų, bet ir patys stoja į sukilėlių gretas, visų pirma viliojami galimybės gauti asmeninę laisvę ir žemės. Jie suvokia ir juos su bajorais vienijantį siekį – išsilaisvinti ir Rusijos valdžios:

Taip kilo pilkoji Lietuvos liaudis, didvyriškomis širdimis, antžmogiška drąsa ir krauju apšlakstytomis pastangomis kraudama naujo, nepriklausomo, laisvo ir žmoniško gyvenimo pagrindus, išsižūrėjusi į savo vadus, ponus, kurie jai šiandien neatrodė engėjai ir kankintojai ir žadėjo patenkinti karščiausias jos troškimas – suteikti laisvę ir duoti žemės. (...) Užmiršę skriaudas, jie ėjo išvien su buvusiais engėjais nukariauti įsibrovėlių niokotoją...⁹⁸

Romane idealizuojamas valstiečių sukilėlių patriotinis nusiteikimas, jų narsa ir ryžtas, nepaisant prasto apginklavimo ir pasiruošimo, stoti į kovą su priešu⁹⁹.

Pažymėtina, kad daugelis lenkų autorių, siekdami pabrėžti lenkų tautos vienybę kojoje dėl laisvės, valstiečius taip pat parodė kaip aktyvius ir sąmoningus 1830–1831 m. sukilimo dalyvius, nors buvo ir nemaža nepritariančių šiai istorinei paradigmai, kurie kaip Leonas Kruczkowskis manė, kad valstiečiai nebuvo suinteresuoti dalyvauti sukilime. Vis dėlto tarpukariu parašytuose

šios tematikos kūrinuose dominavo visuomenę sutelkianti idėja, kad kova už laisvę yra visos visuomenės, o ne tik vieno jos sluoksnio reikalas, ir kad pergalei būtina suvienyti visų jėgas¹⁰⁰.

Šią idėją plėtoja ir lietuvių autoriai Adomonis ir Vienuolis. Tačiau Adomonio *Bedalių aušroje* vienijimosi iniciatyva kyla tik iš bajorų, kai šie dėl idėjinių ar savanaudiškų paskatų į kovą su Rusija už Abiejų Tautų Respublikos atkūrimą stengiasi įtraukti ir valstiečius. O patys valstiečiai nėra nusiteikę prisidėti prie bajorų ir nori sukilti vieni, nelaukdami bajorų, nes jiems rūpi baudžios panaikinimas, o ne bajorų siekis atkurti buvusią valstybę.

Vienuolio požiūris į valstiečių dalyvavimą sukilime yra artimesnis Neveravičiui. Savo dramoje jis iškelia bendrą visų luomų kovą už laisvę, šią vienybę pabrėždamas ir pagrindinių personažų sukilimo vadų bajoraitės Pliateraitės ir jos mylimojo Antano Stausko pora. Pažangiai nusiteikę bajorai skelbia visų žmonių laisvę ir lygybę, paleidžia savo baudžiauninkus ir duoda jiems žemės, kviesdami visus drauge stoti kovoti su priešais. Valstiečiai dramoje parodomi kaip sąmoninga, veikli, savarankiška jėga, savo vaidmeniu visuomenėje prilygstanti bajorijai. Kitaip nei Adomonis, Vienuolis savo dramoje paliko nuošalėje patriotinio ir socialinio sukilimo tikslų konfliktą, tačiau išryškino lietuvių ir lenkų tikslų bei idėjų nesuderinamumą. Sukilimo pradžioje kvietęs suvienyti jėgas

⁹⁷ Neveravičius, 1, 240–241.

⁹⁸ Neveravičius, 2, 165.

⁹⁹ Neveravičius, 2, 164–165.

¹⁰⁰ M. Dąbrowski, „Pogłosy powstania listopadowego w literaturze dwudziestolecia międzywojennego“, *Dziedzictwo powstania listopadowego w literaturze polskiej*, 547.

abu luomus (miestiečiai čia neminimi) ir abi tautos kovoti už laisvą Lietuvą ir Lenkiją¹⁰¹, sukilėlių vadas Antanas Stauskas vėliau visiškai nusivilia lenkų sukilėliais, o kartu ir Lietuvos bei Lenkijos sąjunga. Net ir bajoraitė Pliateraitė galiausiai pripažįsta, jog „šimtą... tūkstantį kartų buvo teisingas Antanas pasakęs, kad mums su lenkais nepakeliui“¹⁰². Vienuolis nepraleidžia progos pabrėžti Lietuvos savarankiškumo nuo Lenkijos ir jos reikšmės pastarajai, „nes Lenkų valstybė viena pati be Lietuvos mažai ką reiškia“¹⁰³, vadina Liublino uniją „sena lenkų pasaka“, o norėdamas sumenkinti lenkų sukilėlių kariuomenės reikšmę sukilimo įvykiams Lietuvoje, teigia, jog lenkų kariuomenė atbėgo į Lietuvą, gelbėdamasi nuo sutriuškimo. Taip Vienuolio dramoje lenkai greta rusų pamažu tampa lietuvių sukilėlių priešais. Lenkų kariuomenei verčiama kaltė ir dėl sukilimo pralaimėjimo, kaltinant jos vadus, visų pirma, Gedgaudą, dėl sukilėlių demoralizavimo ir rengiamų puotų, kai sukilėliai neturėjo, ko valgyti.

Tuo tarpu Neveravičius romane nekonstruoja tokios savo-svetimo priešprie-

šos, vieninteliu lietuvių priešu laikydamas rusus. Lietuvių ir lenkų sukilėlių kariuomenės neskirstomos pagal tautybes, tačiau vertinamos pagal jų nuopelnus. Lygiai kaip Vienuolis, dėl sukilimo pralaimėjimo Neveravičius labiausiai kaltina netikusius vadus, prikišdamas jiems kompetencijos ir subordinacijos trūkumą bei nesutarimus dėl svarbiausių klausimų. Ypač aštrios kritikos dėl karybos neišmanymo ir nesiorientavimo situacijoje susilaukia Gelgudu romane vadinamas generolas Gedgaudas:

Karininkų nepasitikėjimas Gelgudu auga iš dienos į dieną. Nusivylę sukilėliai būriais palieka eiles ir grįžta namo arba savarankiškai veda partizaniškas kovas. (...) Generolai nesutaria, kiekvienas į savo pusę suka, o Gelgudas, vienakis vėpla, pasiėmė naštą, kurios nepajėgia ir nesugeba kelti. Tai, kas čia dabar darosi, galima apibūdinti vienu žodžiu: bezhołowie!¹⁰⁴

Beje, Gedgaudą dėl šio sukilimo pralaimėjimo kaltina ir Petras Vaičiūnas savo dramoje *Aukso gromata*¹⁰⁵. Reikia pažymėti, kad, įvardydami sukilimo pralaimėjimo priežastis, Neveravičius, Vienuolis ir Vaičiūnas sutinka su lietuvių istoriniu naratyvu, kritikavusiu sukilėlių vadų nevieningumą, nesutarimus, jų rengiamas puotas¹⁰⁶. Požiūris, kad lapkričio sukilimas

¹⁰¹ „Šiandien ir mums, buvusiems jūsų vergams, ir jums, buvusiems mūsų ponams, patekėjo nauja saulė. Nuo šios dienos abu luomai, valstiečiai ir bajorai, kaip ir abi valstybės, Lietuva ir Lenkija, pradės naują darnaus gyvenimo gadinę. Nuo šios dienos mes, Lietuvos ir Lenkų valstiečiai, eisime su jumis, kaip laisvi su laisvais, lygūs su lygiais, ir petys į petį stosime kovon su bendru priešu ir kovosime kaip sąjungininkai už laisvas Lietuvos ir Lenkijos valstybes. Mes kovosime už visišką išlaisvinimą valstiečių iš ponų valdžios, už tikėjimą laisvę ir žmogaus teises“. A. Vienuolis, *1831 metai. Istorinė 1831 m. Lietuvos sukilimo tragedijos 8 paveikslų dramatižuota kronika*, A. Vienuolis, *Raštai* 11, Kaunas: Sakalas, 1937, 57.

¹⁰² A. Vienuolis, *1831 metai*, 117.

¹⁰³ *Ten pat*, 57.

¹⁰⁴ Neveravičius, 2, 215–216.

¹⁰⁵ P. Vaičiūnas, *Aukso gromata*, Kaunas: Sakalas, 1938, 92.

¹⁰⁶ „Kuršėnuose įvyko paskutinis vadų pasitarimas, kur pasirodė didžiausia tarp jų nesantarvė: vieni kitiems prikaišiojo, kiekvienas norėjo vadovauti, bet nieko neveikė, tiktai paradavo ir puotavo. Krašto bajorija buvo labai nepatenkinta generolais“. *Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka, 463. Petras Purėnas savo studijoje murodo sukilėlių vienybės trūkumą, jų vadų, ypač Gedgaudo nemoralumą, nekompetenciją ir nepasiruošimą eiti gautąsias pareigas: „Gedgaudas, neturėdamas geram karvedžiui privalumų, nėjęs specialaus karo mokslo (...) netgi gerai nenuvokiąs šio paskyrimo reikšmės, visai atsitik-

pralaimėjo dėl negabių vadų kaltės, būdingas ir lenkų istoriniam pasakojimui¹⁰⁷. Antai vienas iš pagrindinių šį pasakojimą iliustruojančio Szpotańskio romano *Be saulės* motyvų yra nuolat pabrėžiamas gerų vadų trūkumas¹⁰⁸. Šios nuomonės savo trilogijoje laikėsi ir Jezierskis¹⁰⁹. Taip pat ir Konczyńskis dramoje *Emilija Pliaterytė* nuolat kritikuoja Gedgaudą už prastą vadovavimą.

Neveravičius *Erškėčius* pabaigia visiško pralaimėjimo paveikslu, kai „deginami, žudomi plakami kaimai buvo apimti pasibaisėjimo ir netekę dvasios. Dvarai tūnojo sielvarte ir raudėjo savo žuvusių. (...) Gaisrų pašvaistėmis žėrįs, beginklis, skerdynių siaubo prislėgtas kaštas palūžo dvasia ir nugrimzdo į nevilties tamsą“¹¹⁰. Matydamas žlungančias savo ir bendraminčių viltis ir kilnias idėjas, pagrindinis herojus trokšta mirties, tačiau vis dėlto atgauna dvasią ir mėgina nusigauti į kitą Nemuno pusę tęsti kovos, tačiau yra su laikomas caro kareivių. Netikėtu nuotykiniam romanui būdingu siužeto posūkiu užbaigdamas *Erškėčius*, rašytojas palieka vilties, jog kova už laisvę, nepaisant skaudaus pralaimėjimo, bus tęsiama kitame romane, kurio taip ir neparašė.

Kalbant apie *Erškėčiuose* kuriamus herojus, pirmiausia reikia pasakyti, kad šiame romane, kaip ir ankstesniajame, pagrindinis

vaidmuo tenka bajorų personažams, kurių paveikslai idealizuoti, iškeliamos tradicinės tautos didvyrio savybės: besąlygiškas pasiaukojimas tėvynei, riteriškumas, dora, meilė savo šeimai. Tai pažangių pažiūrų bajorai, pasisakantys už valstiečių išlaisvinimą iš baudžiatvės, jų švietimą ir gyvenimo sąlygų pagerinimą. Romano moterys atitinka XIX amžiaus lenkų literatūroje įprastą idealizuotą patriotės sesers, mylimosios ir motinos tipą: jos yra doros, morališkai stiprios, švelnios, mylinčios ir pasiaukojančios. *Erškėčiuose* pasirodo kai kurie istoriniai veikėjai: Deziderijus Adomas Chlapovskis, Henrikas Dembinskis, Antanas Gelgudas, Benediktas Dobrolavas Kalinauskas, Emilija Plioteraitė, tačiau jų charakteriai nėra plėtojami, o jų vaidmuo tėra epizodinis.

Kaip jau minėjome, *Erškėčiuose* valstiečiams skiriama nepalyginti daugiau dėmesio nei ankstesniame romane. Pagrindiniam valstietiškam personažui Juozui Butvilai tenka panašus „ginklanešio“ vaidmuo kaip ir *Blaškomoje liepsnose* – lydėti savo poną Andrių Skirgailą sukilėlių žygiuose. Tačiau Juozas nėra tik nuolankus savo pono šešėlis: jis išdidus, maištauja prieš neteisybę, nesibijo ponų, suvokia sukilėlių kovos tikslus ir geba priimti savarankiškus sprendimus. Po nesėkmingo Palangos puolimo supratęs, kad sukilėliai caro kariuomenės nugalės, jis nutaria grįžti namo. Juozo Butvilos paveikslas įkūnija įgavusią sąmoningumo ir ėmusią kelti savo reikalavimus valstietiją. Valstiečių personažai piešiami šiurkštesni, primityvesni, tačiau dori, atsidavę šeimai ir drąsūs kovose. Nuolat pabrėžiamas jaunų

tinai atsidūrė priešakyje tokios svarbios ekspedicijos“ P. Purėnas, *1831 metų sukilimas Lietuvoje*, 72.

¹⁰⁷ Kłak, 442.

¹⁰⁸ G. Ostasz, *Stanisław Szpotański jako pisarz historyczny*, Rzeszów: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1979, 46, 49.

¹⁰⁹ E. Jezierski, *Noc listopadowa* 2, 51.

¹¹⁰ Neveravičius, 2, 189.

vyrų maištingumas, smarkumas, nusiteikimas kovoti už savo teisybę, tuo parodant, jog jau atsirado nauja valstiečių karta, kuri yra pasiryžusi kumščiu išsikovoti norimas teises ir susikurti sau geresnį gyvenimą. Neaštrindamas luominio konflikto, rašytojas teigia, kad valstiečiai tapo jėga, su kuria bajorija privalo skaitytis, ir kad reikia kuo greičiau jiems suteikti laisvę ir vienodas pilietines teises, taip pat padėti jiems pakilti iš skurdo ir juos šviesti. Jeigu *Blaškomoose liepsnose* valstiečiais dar yra pasyvūs, tai *Erškėčiuose* jie yra parodomi kaip savaiminga jėga, kuri geba formuluoti savo tikslus ir už juos kovoti.

Kritika, panašiai kaip ir ankstesnę romaną, *Erškėčius* sutiko gana priešaringai, girdama autorių už mėginimą „užkišti spragą“ „tamsiame, tragiškame ir gėdingame“ Lietuvos istorijos laikotarpyje¹¹¹, tačiau nesutikdama su jo pateikiama Lietuvos istorijos interpretacija, o būtent, „bajoriška pažvalga į daugelį dalykų“. Idomu pažymėti, kad kritikai savo recenzijose lyg sutarę pateikė trumpą to laikotarpio istorijos „pamoką“, atitinkančią „didįjį istorijos pasakojimą“. Čia itin iškalbingas inicialais J. B. pasirašiusio recenzento pasisakymas, kuriame jis nubrėžė griežtą perskyrą tarp lietuvių valstiečių ir sulenkėjusių bajorų, jų idealus, vertybes ir tikslus laikydamas svetimais lietuvių tautai ir jos interesams. Šioje šviesoje lietuviams tampa svetimas ir sukilimas bei jam turėjusios įtakos romantikų idėjos:

Visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo priešakyje buvo bajorai. Prasti žmonės arė žemę

¹¹¹ A. Kr., „F. Neveravičius, *Erškėčiai*“, *Židinys* 2, 1938, 274.

ir baudžiąvą vilko. Dar nebuvo nei Daukanto, nei Valančiaus darbų. Jaunosios Lietuvos mastu imant, pasak poeto, Lietuvoje dar buvo „tamsu ir juoda“. Bajorija, žinoma, turėjo savo interesų ir savo idealų. Bajorijos dvasinis gyvenimas su masių reikalais, visos lietuvių tautos, nesutapo. Tatai mes galime pastebėti ir iš A. Strazdo poezijos, to tipiško artojų poeto. Toje poezijoje nei svetimos valdžios, nei sukilimai nefigūruoja. Lietuvis artojas, savo buityje užkonservuotas, nuo visapusiškai platesnio gyvenimo nutolintas. Jam visiškai neįdomu, kurios valdžios klausytis.

Bajorus veikė Vilniaus universiteto dvasia, lietuviškai lenkiškas romantizmas, Adomo Mickevičiaus poezijos padiktotas heroizmas, filomatai, filaretai ir *tutti quanti*. Atitrauktai galvojant, visa tai buvo kilnu ir savotiškai gražu, bet, deja, ne visai gyvenimiška, ne visai realu, nes tą tautos dalį, bajoriją, tolydžio tolino nuo visos tautos, kol kone galutinai nutolino. Laikas vertybes perkainoti ir aiškiai pabrėžti, kad tasai lietuviškai lenkiškas romantizmas visai lietuvių tautai bus daug net pakenkęs. Ta tuo metu vadovaujanti tautos dalis įsisuko pamažu į nelietuviško judėjimo orbitą. Ir aišku, kad pirmame ir antrame sukilime, konkrečiai imant, ne dėl Lietuvos nepriklausomybės ir ne dėl visų žmonių gerovės buvo kovota ir kraujo palieta kaip vandens...¹¹²

Recenzentai nenorėjo pripažinti lenkų kalbės bajorijos lietuvių tautos dalimi. Atmesdami jos idėjas, kultūrą ir istoriją kaip svetimą etniniams lietuviams valstiečiams, jie kritikavo Neveravičių už šios perskyros nesilaikymą, t. y. nutolimą nuo lietuvių tautos istorijos paradigmos. Neveravičiaus pastangą išplėsti lietuvių istorinę atmintį, įtraukiant į ją bajorijos dominavimo visuomenės gyvenime laikotarpį bei jo kultūrinį paveldą ir taip atkuriant pažeistą istorinį ir kultūrinį tęstinumą, bene vienintelis jau

¹¹² J. B., „F. Neveravičius, *Erškėčiai*“, *Vairas* 9, 1938, 572.

emigracijoje įvertino Algirdas Julius Greimas, siedamas tai su rašytojo bajoriškumu:

Neveravičius yra žmogus, kuriam nepakanka kunigaikščių Lietuvos, kuris suprato kartu ir lietuviškos istorinės tradicijos būtinumą, ir tai, kad istorinė tradicija nedaro 500 metų šuolių. Žemaitiškosios rasės palikuonis, kurio seneliai XVIII-ojo ir XIX-ojo amžiaus sukilimuose kovojo už laisvą Lietuvą, jis intuityviai, krauju pajunta tai, ką toks suvalkietis Boruta galėjo suprasti tik pamatęs Vilniaus bonias ir susiraizgiusias gatves: kad Lietuva buvo ir po Vytauto Didžiojo, kad ir mes, kaip visa Europa, ir po jo nepavykusio karūnavimo gyvenome savo istoriją, kad ją reikėjo pasiimti sau, sutapdinti su dabartimi ir ateitimi.¹¹³

Galima tik spėlioti, kaip *Šešių kartų* cikle būtų toliau parodoma Lietuvos bajorų ir valstiečių sąmonės raida ir kardinalus jų vaidmens visuomeniniame gyvenime pasikeitimas. Plačiai užsimojęs papasakoti proza lietuvių tautos istoriją nuo nepriklausomybės praradimo iki jos atgavimo, Neveravičius neįvykdė nei pusės to, ką buvo suplanavęs. Veikiausiai tam sutrukdė nauji literatūriniai sumanymai ir didelės apimties prozos kūriniių vertimai. 1938 metais rašytojas ėmėsi dar vieno istorinio romano *Gulbių sala* apie Barborą Radvilaitę, kurio taip pat nepabaigė, spėjęs „Lietuvos aide“ išspausdinti tik jo prologą¹¹⁴. Daugiau prie

¹¹³ A. J. Greimas, „Fabijonas Neveravičius“, A. J. Greimas, *Iš arti ir iš toli*, Vilnius: Vaga, 1991, 268.

¹¹⁴ F. Neveravičius, *Barbora Radvilaitė. Romano prologas, Lietuvos aidas* 229, 1939, 2. Sprendžiant iš LLTI bibliotekoje saugomo romano rankraščio, rašytojas sustojo, parašęs pirmuosius du skyrius, kurie ir buvo išspausdinti *Lietuvos aide*. Žr. F. Neveravičius, *Gulbių sala*, 1938 (mašinraštis ir rankraštis) (39 l.) F70-2. Prie šio rankraščio pridėtos kelios rašytojo surinktos straipsnių apie aprašomąjį istorinį laikotarpį iškarpos. Emigracijoje Neveravičius teigė, jog ruošdamasis rašyti *Gulbių salą*, jis trejus metus rinko medžiagą Kauno, Vilniaus ir Krokuvos universitetų archyvuose, buvo parašęs visą

istorinių kūrinių rašymo Neveravičius negrįžo, po karo emigracijoje ėmėsis kurti istoriją savo paties rezistencine veikla.

Išvados

Fabijono Neveravičiaus romanuose *Blaškomos liepsnos* ir *Erškėčiai* pateikiamas istorinis pasakojimas sudaro alternatyvą tarpukariu dominavusiam Lietuvos istorijos naratyvui, kuriame daugiausia dėmesio buvo skiriama LDK tarpšniui iki Liublino unijos, ieškant valstybingumo tradicijos. Ši naratyvą atspindinčioje istorinėje literatūroje susiklostė selektyvus Lietuvos istorijos paveikslas, kuriame trūko į kolektyvinės atminties rėmus dėl vertybių neatitikties nepatenkančio bendros Lietuvos ir Lenkijos valstybės gyvavimo laikotarpio ir po jo buvusių bandymų atkurti buvusią valstybę. Apmąstydamas šiam laikotarpiui tenkančią Abiejų Tautų Respublikos žlugimo ir 1831 m. sukilimo epochą, Neveravičius pateikia „nekonvencionalią“ Lietuvos istorijos versiją, kurioje svarbiausią vaidmenį atlieka lenkakalbė Lietuvos bajorija, o etniniu požiūriu lietuviška valstietija lieka antrame plane. Išryškindamas bajorijos nuopelnus Lietuvos istorijoje, parodydamas juos esant lietuvių tautos dalimi, rašytojas siūlo neetnolingvistinę tautos sampratą, artimą LDK politinės tautos sąvokai: suvokdami savo politinį ir kultūrinį atskirumą nuo lenkų ir netapatindami Lietuvą su Lenkija, lietuvių bajorai kartu su lenkais kovoja dėl bendros valstybės atkūri-

romaną, tačiau jo rankraštis pražuvo. Žr. *Egzodo rašytojai. Autobiografijos*. Sud. A. T. Antanaitis ir A. Mickienė, Vilnius: Liet. rašyt. sąj. leid., 1994, 547. Negalime tvirtai teigti, kad rašytojas melavo, tačiau veikiausiai romanas niekada nebuvo pabaigtas.

mo. Taigi Neveravičius siūlo savo istorinio naratyvo variantą, įtraukdamas į jį ne tik amžininkų linkstamos „pamiršti“ epochos įvykius, bet ir grąžindamas lietuvių tautai bajoriją, jos idealus ir vertybes, kartu išspręsdamas istorinio tęstinumo ir kultūrinio paveldo perimamumo problemas.

Neveravičiaus romanuose pateikiamas istorinis pasakojimas daugiausia remiasi dominuojančiu lenkų istoriniu naratyvu ir jį atspindinčiu istorinės literatūros kanonu, kuriame ypač svarbią vietą užima pasakojimai apie bandymus atkurti valstybingumą. Savo tematika, bajorijos vaidmens tautos istorijoje iškelimu, požiūriu į to meto vals-tiečius kaip į pasyvų ir mažai sąmoningą, bet svarbią reikšmę tautos gyvenime įgau-nantį luomą, be kurio negalimas tautos išsi-

vadavimas iš priespaudos ir valstybingumo atkūrimas, Neveravičiaus romanai pritam-pa prie lenkų istorinės literatūros tradicijos. Jų personažus autorius kuria pagal lenkų literatūros kanone išvirtinusių programinių patriotinio herojaus paveikslą, patriotišku-mą ir jo aktyvų įgyvendinimą veiksmu ir žygiu laikydamas didžiausia vertybe.

Neveravičiaus artimumą lenkiškajai tra-dicijai paaiškina jo bajoriška kilmė ir su tuo susijusi lenkų kultūros ir literatūros įtaka. Ta-čiau jausdamasis esąs Lietuvos patriotas, ra-šytojas mėgina pritaikyti lenkišką istorinę ir literatūrinę tradiciją, jungdamas ją su lietuviš-ka. Todėl jo kūryboje nėra esminio konflik-to tarp lenkiškosios ir lietuviškosios tradicijų: jos susilieja į savitą junginį, apimantį lenkų ir lietuvių istorinės atminties dėmenis.

THE PHENOMENON OF HISTORICAL MEMORY IN A WORK OF THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY WRITERS: FABIJONAS NEVERAVIČIUS' HISTORICAL NOVELS IN THE CONTEXT OF THE LITHUANIAN AND POLISH LITERATURE

Vaiva Narušienė

Summary

The article analyses the issue of historical memory in Fabijonas Neveravičius' (1900-1981) historical novels *Blaškomos liepsnos* and *Erškėčiai* in the context of the Lithuanian and Polish historical literature. On the basis of the theory of collective memory, the writer's attitude towards history as well as the ideas and values he represents are revealed, at the same time making an attempt to explain the origin of his ideas and judgements.

In his novels, F. Neveravičius presents a historical representation of the Polish-Lithuanian Commonwealth collapse and the November

Uprising (1831). It shifts the boundaries of memories about the Lithuanian history by introducing the events and characters of the period which often tends to be forgotten. He highlights the deeds of feudal lords in the Lithuanian history and states that their realm and culture is an inseparable part of the Lithuanian nation.

F. Neveravičius' novels partially correspond to the Polish historical literary tradition due to their subject matter, interpretation of historical facts and the developed characters. However, he interlinks the tradition with the judgements rooted in the memories of the Lithuanian history.

Gauta: 2012 07 03

Priimta publikuoti: 2012 09 19

Autorės adresas:

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5

LT-01108 Vilnius

El. paštas: vaiva.narusiene@gmail.com